

Hymnologi

Nordisk tidsskrift

udgivet af Salmehistorisk Selskab & Nordhymn

Mod forandring

38. årgang, nr. 4, december 2009

OVE PAULSEN

Hoffmannsvej 20 III tv

DK-8220 Brabrand

Tlf. +45 26 21 19 43

Mail: paulsenove@gmail.com

4

Redaktør:

Ove Paulsen (ansvarshavende)

Redaktørens referencegruppe:

Steffen Arndal (litteratur),
Peter Balslev-Clausen (Københavns Universitet),
Ole Brinth (musik), Birgitte Ebert (musik),
Eberhard Harbsmeier (sekretariat),
Jørgen Kjærgaard (teologi), Jens Lyster (teologi),
Kirsten Nielsen (Aarhus Universitet),
Inger Selander (litteratur).

Nordisk referencegruppe:

Anna Maria Böckerman-Peitsalo (FI),
Anna Jönsson Evertsson (SE),
David Scott Hammes (NO),
Einar Sigurbjörnsson (IS), Erkki Tuppurainen (FI)

Sekretariat:

Helle Sangild Qvist

Layout & tilrettelægning:

Christian Hebell Paulsen

Tryk:

Special-Trykkeriet Viborg a/s
www.special-trykkeriet.dk

Abonnement = medlemskab af
Salmehistorisk Selskab:

275,- kr. pr. år (4 numre à ca. 50 sider), samt bestilling af gl.numre:

Henvendelse til

Teologisk Pædagogisk Center, Kirkeallé 2,

DK-6240 Løgumkloster.

Tlf.: (+45) 74 74 32 13. Mail: tpc@km.dk

Bøger og bidrag til tidsskriftet sendes til redaktøren:

Hoffmannsvej 20, 3. tv., DK-8220 Brabrand,

tlf. (+45) 26 21 19 43,

mail: paulsenove@gmail.com

Krav til indsendte manuskripter via mail:

Manus skal sendes UDEN spalteopsætning, HTML-koder, margener, o.s.v.

Billeder skal sendes som enten JPEG (jpg), TIFF
(.tif) eller PSD (.psd) i en høj opløsning (over 1024 px.).

Bemærk: Disketter og manus skrevet i Works modtages *ikke*!

Forord

Dette såkaldte julenummer er blevet lidt anderledes end først antaget. Dog har vi vægtige bidrag af Jens Lyster og Gunver Birgitte Nielsen, desuden er der lidt viden at få og litteratur, så der blev alligevel et fuldt hefte.

Da sidste nummer var gået i trykken, indløb der tre rettelser til Margrét Eggertsdóttirs nekrolog over Sigurbjörn Einarsson, Islands biskop.

Rettelserne var følgende:

1. Kirken i Skálholt blev indviet i 1963 og på det tidspunkt var Sigurbjörn blevet biskop men bygningen startede og grundstenen blev lagt i 1956. (Det passer alligvel at det var ham der var primus motor).
2. Den islandske salmebog udkom 1972, men da havde salmebogsudvalget allerede arbejdet i ca. 10 år.
3. I Uppsala afsluttede Sigurbjörn Einarsson fil.kand. eksamen i græsk, religionshistorie og oldtidskundskab i 1937 og eksamen i teologi fra Islands universitet 1938.

Jeg beklager den uprofessionelle opsætning af første halvdel af Suvi-Päivi Koskis artikel, idet noteapparatet væltede totalt. Artiklen trykkes i stedet i sin helhed i nummer 1-2/2010

Den opmærksomme læser vil snart bemærke, at Jens Lysters artikel *Sveriges mindste salmebog og et overset missing link og efterliv* er prydet med et kobberstik af dronning Christina. Hvis man læser artiklen forstår man, at et nyt fund nødvendiggjorde en omskrivning og at Dronning Christina kom til at spille en betydelig større rolle i artiklen end dens forfatter kunne ane, da han fejlagtigt troede, at hans artikel var skrevet færdig.

Erkki Tuppurainen beder om at få optaget følgende bemærkning til recensionen af *Singt dem Herren nah und fern*: "Språklig granskning av Anna Maria Böckerman". Efter min erfaring er Erkki Tuppurainen ellers forbavsende kyndig i både svensk og dansk, hvilket er så meget mere imponerende, som hans modersmål er finsk.

Dels for at spare porto og trykning, dels for at lette redaktionsarbejdet har jeg på gentagne opfordringer fra venner og samarbejdspartnere besluttet, at HYMNOLOGIs 4 årlige hefter à 48 sider fra nytår ændres til 2 årlige hefter à 96 sider. De to hefter, der bliver benævnt 1-2 og 3-4 udkommer 15. april og 15. oktober. Nye deadlines bliver 1. marts og 1. september.

Brabrand, 28. november 2009.
Ove Paulsen

*N*edlemmerne af NORDHYMNS
styrelse har pr. 18. oktober 2009
konstitueret sig med stedfortrædere, idet
dog Finland har fået to medlemmer, et for
hvert sprog.

Danmark			
Steffen Kjeldgaard-Pedersen	Egernvej 43, DK-2000 Frederiksberg	Tlf.: +45 38 34 99 72	skp@teol.ku.dk
Stedfortræder: Peter Balslev-Clausen	Ahlmanns Allé 14, DK-2900 Hellerup	Tlf.: +45 39 62 79 27	pbc@teol.ku.dk

Suomi/Finland			
Karl-Johan Hansson	Krubbvägen 1 E 10, FI-652 30 Vasa	Tlf.: +358 63 216 421	khansson@abo.fi
Erkki Tuppurainen	Retkeilijäntie 14 C 1, FI-70200 Kuopio	Tlf.: +358 40 529 1370	erkki.tuppurainen@fimnet.fi

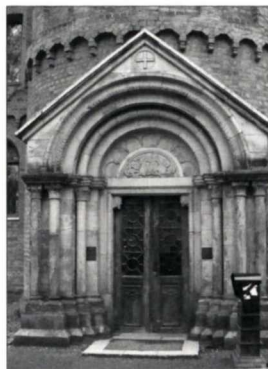
Island			
Pétur Pétursson	Hjardarhaga 11, IS-107 Reykjavík	Tlf.: +354 562 9009	petp@hi.is
Margrét Eggertsdóttir	Stofnun Arnar Magnusonur, Arnagurði v/Suðurgötu, IS-101 Reykjavík	Tlf.: +354 52 54 013	megg@hi.is

Norge			
David Scott Hamnes	Liturgisk senter, Erkebispgården, NO-7013 Trondheim	Tlf.: +47 91 33 30 608	david.scott.hamnes@kirken.no
Stedfortræder: Vigdis Berland Øystese	Norsk Lærerakademi, Olav Bjordalsvei 41, NO-5111 Breistein	Tlf.: +47 55 53 69 53	vigdis.berland.oystese@lh.nla.no

Sverige			
Sven-Åke Selander	CTR, Allehelgonakyrkogata 8, SE-22362 Lund	Tlf.: +46 46 222 90 94	sven-ake.selander@teol.lu.se
Stedfortræder: Jan Hermanson	CTR, Allehelgonakyrkogata 8, SE-22362 Lund	Tel. +46 46 222 97 54	Jan.Hermanson@teol.lu.se

Sekretær: Vagner Lund, Det teologiske Fakultet, Købmagergade 44-46, DK-1150 København K. Tlf.: +45 35 32 36 23. vlu@teol.ku.dk

av Sven-Åke Selander

Symnologisk dag

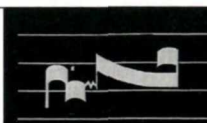
Tisdagen den 16 mars 2010 på Centrum för teologi och religionsvetenskap i Lund.

Tema: Den signade dag – den nordiska dagvisan i ett mångvetenskapligt perspektiv.

Utgångspunkt är forskningar kring *Den signade dag* av Lars Eckerdal. Kvalificerade forskare belyser den folkliga nordiska andliga sången utifrån tre perspektiv: ett texttraditions-, ett musikvetenskapligt och ett etnologiskt/sociologiskt.

För närmare upplysningar kontakta sven-ake.selander@teol.lu.se.

Koralseminariet vid Musikvetenskapliga institutionen sammanträder dagen innan, dvs. måndagen den 15 mars 2010. Huvudtema för detta seminarium kommer att bli en jämförelse mellan dansk och svensk koralsång

af Jens Lyster

Sveriges mindste salmebog og et over- set *missing link* og efterliv

En svensk miniature-tradition omkring midten af 1600-tallet.

I mit første bidrag om skandinaviske andagtsbøger i miniature efterlyste jeg titlen på Gösta Engströms undersøgelse af miniaturebøgernes historie¹. Fra tidligere museumschef for Skokloster Slot, fil. dr. Arne Losman, modtog jeg efterfølgende Gösta Engströms "Om miniatyrböcker", udgivet i Bokvännens Miniatyrserie nr. 22 i 1966 (71 sider). Engströms bog synes upåagtet i både den engelsk- og tysksprogede litteratur om miniature-bøger. Sidst i bogen behandler Gösta Engström de svenske miniaturebøger med vægten på de eksemplarer, der i rigt mål² stadig findes på hans gamle arbejdsplads, Göteborgs Universitetsbibliotek, men bogen bidrager kun sporadisk til nærværende undersøgelse af svenske miniaturebøger med salmer.

Det svenske salmebogsmarked i 1600-tallet var præget af mangfoldighed for ikke at sige anarkistiske tilstande³. Præsteskabet havde på et kirkemøde i Upsala 1593 anmodet staten om at indføre bogcensur for at fastholde den gamle såkaldte Upsalatradition med "Then svenska Psalmboken, på ny öffuersedd, förbättrat och medh flere Songer förmerat, Och Calendarium", men i en renset og revideret form, således at skønne udeladte salmer igen blev indsat, og andre, som var nye og næppe brugelige, blev udeladt. Nye salmer måtte ikke indføres i den gamle salmebog, men skulle trykkes som tillæg⁴. I disse henstillinger ligger en kritik af, at den gamle salmebog trykkes i stadigt forøgede og ændrede udgaver⁵. I en udgave fra 1594 var antallet af salmer vokset til 148. Præsteskabets kritik synes imødekommet i udg. 1601, der kun rummer 126 salmer. En del udeladte salmer var overført til et tillæg⁶.

Karl IX (1550-1611), der var konge fra 1603, havde en anden holdning end præsteskabet til salmebogsproblemet og synes at have støttet fremkomsten af "En liten Psalmbok" i 1590'erne, der redigeredes af hans hofkapelmester Torsten Johansson Rhyacander (121 salmer i 1602-udgaven)⁷ og siden af hans hofastrolog Sigfrid Aronus Forsius (175 salmer)⁸. Denne lille salmebog, der i 1626 blev udvidet betragteligt med salmer fra Upsalatraditionen (224 salmer) og nu ikke var spor "liten" længere, levede frem til midten af 1600-tallet⁹.

En tredie salmebogstype udsendtes fra o. 1620 under titlen "Enchiridion eller then Swenska Psalmboken" af lektoren i Västerås, mag. Petrus J. Rudbeckius, broder til biskop Johannes Rudbeckius i Västerås. Enchiridiet med 173 salmer blev stiftssalmebog i Västerås¹⁰. En fjerde salmebogstradition var de mange stadigt voksende manuale-udgaver, der begyndte med "Manuale Sueticum" i 1632 (124 salmer) og kom i nye udgaver 1637 (136 salmer), 1639 (173 salmer), 1643 (149 salmer) og 1651 og 1655 (begge med 202 salmer), og hvortil også må regnes den Göteborg-salmebog 1650 (147 salmer), som nu er udgivet i faksimile¹¹. Endelig udgav biskop Laurentius Paulinus Gothus i Strängnäs i 1633 sin egen salmebog, "Gudz Församblingz, Aff J. Christo tilbetrodde Clenodium", der med 166 salmer blev stiftssalmebog i Strängnäs¹².

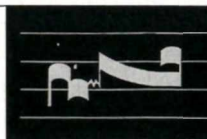
Den brogede mangfoldighed af salmebøger truede fællesskabet og enheden i den svenske kirke, hvorfor regeringen i 1630'erne arbejdede for en enhedssalmebog. Præsteskabet ønskede enten at blive ved den gamle Ubsalasalmebog eller også, at nogle "gode mænd" skulle udarbejde en fælles salmebog. På rigsdagen 1643 nedsattes den første svenske salmebogskommision, og allerede den 16. marts 1645 forelå dronning Christinas privilegium på den færdige salmebog, der rummede 182 salmer og et tillæg med 14 salmer. Bogens titel blev "Then Swenska Vbsala PSalmboken sampt andra små wanligha Handböcker: Vthi Stockholms Rijkzdagh, år M. DC. XLIII. Vthaff S. Ministerio nödhortffteligha öfversedt, förmeradt och förbättradt: Och til Församblingenes almennelighe bruk, thersammastädes aff Trycket förferdigadt. *Cum gratia et priv. S. Reg. Maj.s.* Hos Ignatium Meurer, medh eghen Bekostning, Åhr 1645."¹³

Af privilegiet fremgår, at dronningen nu imødekommer præsteskabets gentagne påmindelser "om the mange slagz Psalmböcker, som för thetta äre aff trycket vthgångne, och ther hoos tilkenna gifwit, hwad orede sigh ther aff i Församblingerne förorsakat hafwer, styrkiandes ther hen, at then gambla Vbsala Psalmboken måtte blifwa på nytt öfwerseedt, tryckt och vthi alla Församblinger öfwer heela Rijket brukat och siungen ... Nu såsom Vår troo Vndersåtare och Boktryckiare Mr. Ignatio Meurer är vppålagt och befatat förberörde Psalmbok at tryckia och förfärdiga medh samt Catechismo, Ewangelier och Epistler så och Passionen, och han vppå

sigh hafwer taghit thet på egen Bekostnadt och Förlagh at göra och allreda ther medh tilwercka är; Item, Johan Arendts Book de vero Christianissimo på Swenska vnder Trycket hafwer. Altså hafwer han aff Oss vnderdånigst begärat, Wij wele honom här öfwer Wärt Konungslige Privilegium nådigst medhdeela, så at ingen må hafwa macht bemälte Psalmbok och Materier i någhot Format, ehurudant thet ock wara må, vhtan hans minne at eftertryckia, och således göra honom vthi hans Arbete förfång och Skada. Wij hafwe fördenskuill thenne hans vnderdånige begäran medh Nådhe förstådt och vptaghit, och ... gifwe(r) bemälte Ignatio Meurer Wärt Privilegium på förbemälte Böker, så at ingen aff våre Vndersåtare ... må ... fördrista sigh innan otta Åhrs tijd effter dato at the publicerade blifwa ... vthan förbemälte Meurers eller hans Arfwingars Consens och Samtyckio...".

Man skulle have troet, at der med enhedssalmebogen 1645 ville blive ro omkring sagen. Men sådan kom det ikke til at gå. Fransén, der har leveret de grundigste undersøgelser af Ubsalapsalmboken 1645 og dens tilblivelse og efterliv, oplyser, at "år 1648 utgav Meurer en forkortad upplaga (64^a) av Ubsalapsalmboken under titeln "En liten Psalmbok therutinnan the förnämste Psalmer, som i Gudz Församling sjungas etc." Den har på grund av sitt "västficksformat" kallats för "Sveriges minsta psalmbok". Denna upplaga var möjligen avsedd för en större allmänhet än den som kunde ifrågakomma för det stora formatet av Ubsalapsalmboken"¹⁴.

Fransén har ret i at bestemme denne lilleput-salmebog som en forkortet udgave af Ubsalasalmebogen. Hvad Fransén ikke véd, er, at udviklingen fra den officielle kirkesalmebog 1645 til lilleput 1648 er mere kompliceret end som så. I Göteborg Universitetsbibliotek har jeg fremdraget et missing link, som Fransén ikke kendte. Ligesom lilleput-salmebogen 1648 i Kungliga Biblioteket i Stockholm har været betragtet som et unikum i lille størrelse, således er og bliver også the missing link i Göteborg et unikum, med næsten samme titel og også trykt af Ignatius Meurer i 1648. Ikke så underligt, om Fransén måske kan have troet, at der måtte være tale om to eksemplarer af samme bog. Men eksemplaret i Göteborg er ingen lilleput. Det kan man bare ikke vide, når man som Fransén arbejdede på Kungliga Biblioteks læsesal i Stockholm og var afskåret fra samtidig at kikke i en beslægtet

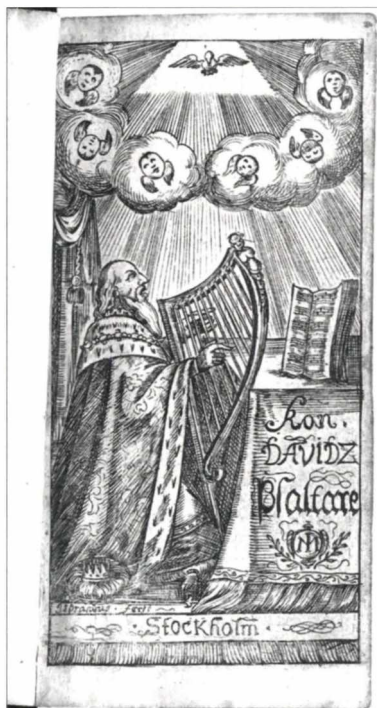

Fig. 1. Kobberstik med kong David, Helligånden og Ignatius Meurers bomærke. Naturlig størrelse. Foto: Mohammad Hamed, UB Göteborg.

der i 1988 satte tre tommer, dvs. 76,2 mm som øverste grænse for en miniature-bogs størrelse. I "Miniaturbuch Journal", Jahrgang 8, Stuttgart 2001, opererer den tyske Heinz Müller dog ud over "Miniaturbücher", der måler fra 25 til 76 mm, også med de lidt større "Daumenbücher" (tommebøger), der måler fra 76 til 100 mm. Mindre end "Miniaturbücher" er "Puppenhaus-" (dukkehus-) eller "Microbücher", som er fra 10 til 25 mm (max. 2 tommer) for slet ikke at tale om "Mini-Microbücher" eller "Winzlinge" (dværge), der måler op til 10 mm¹⁵.

salmebog, der kun fandtes i Göteborg.

Efter dette lille indblik i det brogede svenske salmebogsmarked i første halvdel af 1600-tallet med dets stadigt voksende salmebøger vil vi nu se, hvordan udviklingen også kunne bevæge sig trinvis fra stort til småt.

Med udgangspunkt i det nævnte missing link i Göteborg skal vi med afsæt i 200-året for Darwins fødsel iagttage nogle mutationer i denne udvikling fra stor over mindre til mindst.

The missing link i Göteborg Universitetsbibliotek

Der findes ikke det fagområde, som der ikke går specialister i, og de små bøger er ingen undtagelse. Den vel mest anerkendte specialist i miniaturebøger var Louis Wolfgang Bondy,

Ud fra denne kategorisering må the missing link i Göteborg betegnes som en tommebog, idet bladtørrelsen er 92 x 45 mm og kolumnestørrelsen 72 x 35 mm.

Bogen består af tre sammenbundne bøger med hver sit titelblad og hver sin bladtælling. Idet vi følger tidligere anvendte bibliografiske retningslinier¹⁶, kan de enkelte bøger i bindet beskrives således:

Et indledende fælles titelblad er formentlig gået tabt. På det første bevarede blad er et kobberstik: *David med harpe og indskrift: "Kon. | DAVIDZ | Psaltare | (Ignatius Meurers bomærke: et sammenføjet I og M) | Stockholm."* Ovenover i skyerne er seks englehoveder, og øverst en due (Helligånden), der som en sol sender sine stråler ned over hele scenen. Dernæst følger:

Titelblad bl.) (1r: K. Davidz | Psaltare/| Efter then Bibli-ske Versionen/ medh| ett nyttigt Regi-ster/ | Sampt | Morgon och Affton-Signelse. | Allom rätsinnigom Christ-trognom Menniskiom til nytto | och gagn i thenna lil-la Form/| (kors aff fire røskener) | Tryckt i Stockholm/ aff | Ignatio Meurer/ 1648. | Titelbladets bagside er tom.

Bladtællingen veksler som følger mellem kvart og oktav:) (4 A⁸ B⁴ C⁸ D⁴ E⁸ F⁴ G⁸ H⁴ I⁸ K⁴ L⁸ M⁴ N⁸ O⁴ P⁸ Q⁴ R⁸ S⁴ T⁸ V⁴ X⁸ Y⁴ Z⁸ Aa⁴ Bb⁸ Cc⁴ Dd⁸. Der er 25 linjer á ca. 28 bogstaver på hver side. Vignetter og friser består af sammensatte røskener.

Blad) (2r lin. 1-5 begynder teksten under en frise:

Fig. 2. Titelblad til "K. Davidz Psaltare", Sthlm. 1648. Nat. str. Foto: Mohammad Hamed, UB Göteborg.

Morgonsignelse. | HERRE GVdh Him-|melske Fader/ ewige Gudh/| welsignat ware tijn Gudomeligha | Krafft och Alzmechtigheet/ Lofwat/ (= *Avenarius' morgensignelse til søndag. Derefter blad*) (3v lin. 1-5: Afftonsignelse. | EWighe GVdh och barmher-|tighe Fadher/ Jagh vplyffter | mina händer til tigh såsom ett Afftonsoffer/ och sägher tigh loff/ prijs | (= *Avenarius' aftensignelse til søndag. Derefter blad A 1r lin. 1-3 under frise af røskener*: Davidz Psaltare. | Then 1. Psalm. | Säll är then som icke |... *Psalteren ender blad Dd 6r lin. 18-21*: 6. Alt thet anda hafwer/ lofwe | HERRAN/ Ha-|leluja. | Ende på Psaltaren. *Derpå følger blad Dd 6v lin. 1-5*: Register. | Såsom Christenheten-|nes Nødtorfter äro mon-|gahanda/ altså äro ock vthi | Psaltaren mongahanda slags | psalmer. Ty: | *Endelig slutter registeret bl. Dd 8v lin. 18-19*: Om en godh endalycht/ Ps. 39. 90. | FINIS.

Den indledende morgen- og aftensignelse af Johannes Avenarius er hentet fra dennes berømte bønnebog, der oversattes til svensk i 1572 og derefter oplevede en revision i en udgave Stockholm 1610, som Ignatius Meurer senere udgav mindst fire gange¹⁷, så Meurer har haft nem adgang til de to signelser. Derefter følger:

Titelblad bl. A 1r: D. Mar. Luth. | Böne-Konst/ | Thet är/ | Gudelige Böner aff | then H. Skriff/ | Sampt | Een lijten | Psalmbook/ | Theruthinnan K. Da-|vidz Psalmer och Ande-|lighe Wijsor äre | insatte/ | Nu på nytt vplagdt och aff | Trycket vthgängen | (*røskenen*) | Stockholm | Hoos Ignatium Meurer/ | år 1648. | *Blad A 1v er tomt*. Bønnebogen har egen paginering: A⁸ B⁴ C⁸ D⁴ E⁸ F⁴. Tillige sidetælling, begyndende med bl. A 2r: 3-71. Kun blad F 4v [s. 72] mangler sidetælling. Bønnebogen afsluttes med et register.

Ud fra den næstfølgende salmedels nedstamning fra Ubsalapsalmboken 1645 kunne man forvente, at bønnerne i "D. Mar. Luth. Böne-Konst" så nok også måtte være hentet fra "Een lijten Bönebook" i Ubsalapsalmboken. Men det er ikke tilfældet. Ignatius Meurer har i stedet vendt sig mod det sikre og velkendte, nemlig Mårten Helsings siden 1567 i mangfoldige oplag udgivne "Een nyttigh och Christeligh Bönebook, bådhe aff gamla och nyia Kyrkionnes Lärare tillhopa draghen"¹⁸, som han også selv havde ladet trykke i 1622, 1632, 1648 og 1670¹⁹ og sikkert oftere. Ligesom sit forlæg lader Meurer

sin "Böne-Konst" indlede (blad A 2r) af "Een liten Vnderwijssning om Bönen. D. Mart. Luth.", hvorefter følger et udvalg med i alt 53 bønner og en salme. Det er imidlertid en tilsnigelse at lade reformatoren lægge navn til denne "Böne-Konst", for ud over den indledende 15 sider lange undervisning²⁰ og en følgende anvisning "När tu bidia wilt, så sägh eller tenck..."²¹ er det begrænset, hvad Luther har bidraget med.

Titelbladet er også i andre henseender problematisk. Der er nemlig heller ingen "Gudelige Böner aff then H[eliga] Skriff", hvormed man almindeligvis forstår bønner hentet fra Bibelen (såsom Manasses Bøn), men højst bønner, som er inspireret af og næppe strider imod den hellige skrift. Derefter annoncerer titelbladet overraskende "Een lijten Psalmbook", så man må tro, at denne salmebog indgår i "Böne-Konst", hvilket jo ikke er tilfældet, idet salmebogen er en selvstændig enhed med eget titelblad og egen paginering. Den mest naturlige forklaring er måske, at der foreligger en regulær lapsus fra trykkerens side. Men udelukkes kan vel ikke, at vi i dette titelblad har et udkast til et fælles titelblad for hele den tredelte udgivelse: Davids salmer, bønnebog og salmebog. Et sådant fælles titelblad mangler jo, idet jeg ikke kan tro, at det indledende kobberstik med kong David skal gøre det ud for et sådant.

Hvad betyder titelbladets annoncering "Nu på nytt vplagdt"? Hvis hele den tredelte udgivelse er kommet i et nyt oplag i 1648, hvornår er da første oplag kommet? Meurer kan tidligst have udgivet

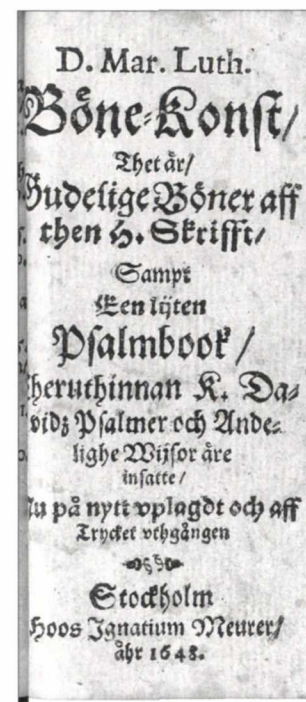

Fig. 3. Tlbl. til "D. Mar. Luth. Böne-Konst", Sthlm. 1648. Nat. str.

Foto: Mohammad Hamed, UB Göteborg.

et første oplag i 1645, samtidig med Ubsalapsalmboken. I så fald er samtlige eksemplarer af dette oplag gået tabt, hvad der ingenlunde er usandsynligt. Eller skal ordene "Nu på nytt vplagdt" kun knyttes til salmedelen og alene sige, at nu kommer Ubsalapsalmboken fra 1645 i en ny og mere handy og forkortet version?

Endelig er det påfaldende, at der på side 28 i "Böne-Konst" som den 16. tekst optræder en "Morgon oc Afton Psalm", der skal "Siunges, såsom Bewara oß Gudh i tin ord". Af den seks strofer store salme skal første strofe gengives:

För thenna dagh (natt) så nådelig/
O HErre Gudh wij tacke tigh/
Som oß för nödh och all fahra/
Nådeligh hafwer bewarat.

Denne salme har Meurer ikke hentet fra Ubsalapsalmboken, og spørgsmålet er i det hele taget, hvor han kender den fra? Emil Liedgren anfører i "Svensk psalm och andlig visa", Uppsala 1926, s. 234, at der i appendixet til Åbopsalmboken 1673 forekommer en salme "För thenna Dag (Natt) så nådeligh", "vars härkomst är mig alldeles okänd". Hvis der ikke siden Liedgren er fremkommet andre oplysninger om denne salme, kan vi her notere os en lille landvinding og antedatere denne morgen- og aftensalme fra 1673 til 1648.

Eftersom ingen tidligere har beskæftiget sig med "D. Mar. Luth. Böne-Konst" 1648, er det heller ikke tidligere iagttaget, at denne bønnebog fik et efterliv ved at blive genoptrykt af Amund Grefwe i Göteborg i 1675. Den til indledning nævnte Gösta Engström har i "Amund Grefwe. Den første boktryckaren i Göteborg", Göteborg 1983, s. 42 og 125 omtalt Grefwes miniature "D. Mar. Luth. Böne-konst" fra 1675, der måler 70 x 47 mm og har 24 linjer på hver side, men sætter den ikke i forbindelse med Meurers 1648-tryk. Om også Amund Grefwes "Een lijten psalmbook, hwars innehåld then gudfruchtige läsaren kan sielff som snarast igenfinna", Götheborg 1675, i samme miniformat står i gæld til Meurer 1648, har jeg endnu til gode at kortlægge.

Endelig afsluttes det lille bind med

Titelblad bl. A 1r: **En Liten|Psalmbook/| Theruthinnan the** |

**förnämste Psalmer/| som i
Gudz Försam-|bling siungas/
äre | insatte. | Vngdomen til
gagn | och goda/| Vplagdt och
aff Trycket | vthgången i Stock-
|holm. | [vignet] | Hoos Ignatium
Meu-|rer/ Åhr 1648.**

Bladtællingen er denne:) (⁴ A⁸ B⁴ C⁸ D⁴ E⁸ F⁴ G⁸ H⁴ I⁸ K⁴ L⁸ M⁴ N⁸ O⁴ P⁸ Q⁴ R⁸ S⁴ T⁸ V⁴. Sidetælling fra bl. A 2r: 3-234. Register uden sidetælling bl. V 2r-4v. På titelbladets versoside, A 1v, er et Kristusansigt i profil. Røskener er anvendt som vignetter på titelblad og som frise foroven bl. A 2r og før kolofon på bl. V 4v. Der er 25 linjer pr. side og desuden både kolumnetitler og kustoder. Kolumnestørrelse er 72 x 35 mm. Sidestørrelse er 92 x 45 mm.

Bl. A 2r (side 3) lin. 1-8: Psalmboken/ för-|deles vthi Fem Huf-|wudstycker/| Såsom äre: Först | CATECHISMUS,| Författet i Sång-|er/ vthöfwer:|I. Tiyo Gudz Budh. |

Bl. V 1v (side 234) lin. 19-20: Wij hafwe illa gjordt och warit | ogudachtighe. (*slutn. af Litania*). Derefter bl. V 2r uden sidetælling: Register (*siks sider*).

Bl. V 4v kolofon: Cum Grat. & Priv. | Tryckt i Stockholm/ aff| Ignatio Meurer/ medh | egen bekostning. Til sidst tre tomme blade.

I de efterfølgende oversigter over bøgernes indhold af salmer er der med et U efterfulgt af et tal angivet det nummer, som salmen har i Ubsalapsalmboken 1645. Nummereringen er overtaget fra Franséns oversigt over Ubsalapsalmbogen 1645 s. 306-312. Nummereringen af

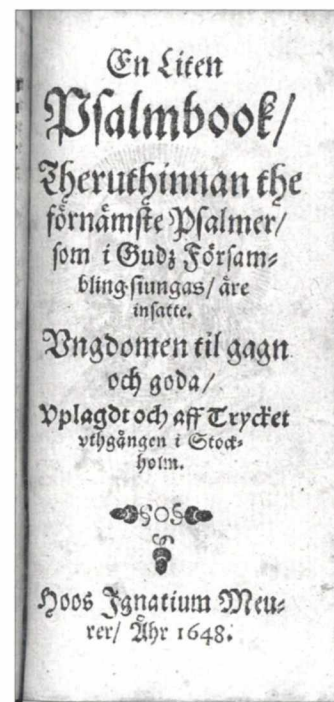

Fig. 4. Tilbl. til "En Liten Psalmbook", Sthlm. 1648. Nat. str.

Foto: Mohammad Hamed, UB Göteborg.

de enkelte salmer i tommebøgerne og lilleputbøgerne er ikke kildens, men min.

I. Tiyo Gudz Budh. (s. 3)

1. THesse äro the Tiyo Budh U1
2. Annorlunda. GVdh Faher[!] vthi Himmelrijk U2
3. Kortare. THen som wil en Christen heeta U3

II. Evangelium/ eller | Trones Articklar (s. 9)

4. Jungfrw Mariæ Loffsång. MIn Siäl prijsar storligha HErran U4
5. *Symbolum Apostolicum*, | B.[!] *Lutheri*. WI troo vppå en Alzmechtigh U7
6. *Symbolum Nicænum*. WI troo vppå en Gudh: En Alzmechtigan Fadher U9
7. *Canticum Ambrosii & Augustini*. O Gudh wij lofwe tigh U11

III. HErrans Böön. (s. 16)

8. FADher wår som i Himblom äst U12
9. Annorlunda. O Faher[!] wår wij bidhie tigh, Såsom U13
10. Tredie Sättet. O Fadher wår högk[!] öfwer oß U14

IV. Om Döpselsen. (s. 20)

11. Wår HERre Christ kom til jordan U16

V. Om HErrans | Nattward. (s. 23)

12. JEsus CHristus är wår helse U17
13. Andre Sättet. GVdh ware lofwadt och högeliga prijsadtU18

II. | Några Davidz | Psalmer. (s. 26)

14. Then I. Psalm. Säll är then Man som icke går U19
15. Then II. Psalm. HIelp Gudh hwad för jemmerligh U20
16. Then XII. Psalm. O Herre Gudh aff Himmelrik U22
17. Then XV. Psalm. HERre hoo skal ewinnerligh U24
18. Then XXII. Psalm. MIn Gudh min Gudh sade ChristusU26
19. Then XXIII. Psalm. HWadh kan migh stå til trång och nödh U27

20. Then XXXI. Psalm. På tigh hoppes iagh O HERre kär U29
21. Then XXXVII. Psal. Lät thet icke förtryta tigh U30
22. Then XLVI. Psalm. Wår Gudh är oß en wäldigh Borgh U35
23. Annorlunda förmerat. GVdh är wår starckheet och tilflycht U36
24. Then LI. Psalm. Förbarma tigh GVDH öfwer migh U37

25. Thet samma annorlunda. O HERre Gudh gör nådh medh U38

26. Then LII. Psalm. HWij berömer tu fast tigh U39
27. Then LXVII. Psalm. GVdh ware oß Barmhertigh U41
28. Then LXIX. Psalm. HIelp migh min GVdh, min sorgh U42
29. Then LXXIX. Psalm. O HERre Gudh betee tin macht U43
30. Then LXXXII. Ps. Gudh står i Gudz försambling U44
31. Then LXXXV. Ps. HERre som ofta nådeligh U45
32. Then XC. Psalm. O HERre Gudh aff Himmelrijk, Wår U46
33. Then XCI. Psalm. THen som vnder hans beskerm bor U47
34. Then XCV. Psalm. KOMmer här och läter oß HERren Gudh U48

35. Then CIII. Psalm. MIn Siäl skal lofue HErran U49
36. Then CX. Psalm. HERren vthi sin högsta Thron U51
37. Then CXX. Psalm. Tå migh går sorgh och nödh vppå U53
38. Then CXXIV. Ps. VThan HERren faller oß til U54
39. Then CXXX. Psalm. AF diwpsens nödh ropar iagh til tigh U55

40. Then CXLVII. Ps. JErusalem tu helgha Stadh U58

III. | Några Evangeliska|Lijknelser. (s. 81)

41. Matth. VI. O Menniskia wilt tu betänckia U59
42. Matth. XI. KOMmer hijt til migh (sägher Gudz Son) U60
43. Matth. XXII. EN rijker man, wäldigh är han U63
44. Matth. XXV. WAKer vp i Christne alle, Waker U64
45. Luc. X. Höghfärd är en odygd så stoor U65
46. Luc. XVI. Om en rijk Man här siungom wij U68

[IV.] Åhrlighe Höghtijders | Psalmer. (s. 101)

Om JEsu Christi Man-|doms Anammelse.

47. CHristus then rätte HERren, Gudz Son U71
48. O JEsu Christ som Mandom togh U72

Jwlehöghtijdh. | Om Christi Meniskelige | Födelse/ Hymner och | Loffsånger. (s. 104)

49. WErldennes Frelsare kom här U73
50. WI lofwom Christ en Konung U74
51. LOfwat ware tu JEsu Christ U77
52. *Sequentien*. ALle Christne frögda sigh U78
53. Versen. CHristus är födder aff en Jungfrw U79
54. Frögdesånger. EEn Jungfrw födde itt Barn U81

55. AlI then ganska Christenheet	U84	79. O Fadher wår Barmhertigh och godh	U118
56. PUer natus in Bethlehem ... ITt Barn är födt i Bethlehem	U85	80. O HERre Gudh tijn helga Ord	U120
57. IN dulci júbilo, Siunger på Jorden boo	U86	81. BEware oß GVDh i tijn Ord, Slå nidh Påfwens	U122
Om Christi Omskärese (s. 117)		82. Så sköön lyser then Morghonstiern	U123
58. WElsignat ware Jesu nampn	U87	Om Menniskionnes Vp- rättelse och Saligheet. (s. 165)	
59. FRögder edher alla, I thenna Christenheet, Thet	U88	83. AF Adams Fall är platt förderfwadt	U126
Om Christi Döpelse. (s. 120)		84. AH wij Syndare arme, Wår	U127
Wår Herre Christ kom etc. finnes fol. 20 (nr. 11).		85. HWar man må nw wäl glädia sigh	U128
Om Jesu Christi Pijno och Dödh. (s. 120)		86. GVDh aff sinne barmhertighet	U129
60. O Gudh wår Fader i Ewigheet	U89	Tacksäyelse Psalmer för Wälgerningar. (s. 175)	
61. HIelp Gudh at iagh nw kunde	U90	Andelighe.	
62. JEsus vppå Korset stodh	U91	87. O HERre Gudh aff Himmelrijck, Giff oß nådh	U130
63. O Rene Gudz Lamb oskyldigh	U92	88. ALlena til tigh Herre Jesu Christ	U131
Påscha Höghtijdh. Om Jesu Christi Vp- ståndelse.		89. TIgh ware lof oc prijs o Christ	U132
Loffsånger. (s. 135)		Lekamelighe.	
64. NV är kommen wår Påska frögd	U93	90. TAccker HErranom som är ganska blijdher	U133
65. CHrist lågh i dödzens bandom	U94	91. O Gudh tin Godheet tacke wij	U134
66. JEsus Christus han är worden	U96	92. SJungom nw af hiertans grund	U135
67. Versen: CHristus är vpstånden aff Dödha	U97	Om Syndernas Förlåtelse. (s. 182)	
68. Frögdesånger. GLadeligh wele wij Haleluia siunga	U98	93. O Gudh hwem skal iagh klaga, Min Synd är	U138
69. VPstånden är wår HERRE Christ	U101	94. O Gudh hwem skal iagh klaga, Then sorgh	U139
Om Christi Himmelsfärd (s. 143)		95. BEklaga aff alt mitt sinne	U140
70. JEsu tu äst wår Saligheet	U102	96. EN syndigh Man, som lågh i syndzens dwala	U141
Pingesdagha Höghtijdh. Om then helga Anda. (s. 144)		97. WEndt aff tin Wrede, HERre Gudh	U143
71. WLi begå nw then hugneligh tijdh	U105	Emoot allehanda An- fechtningar. (s. 190)	
72. THEN helghe Andes Nådh, Regere alles wårt Råd	U194	98. HERre Gudh Fader stat oß bij	U144
(U's tillæg)		99. O Gudh förlän migh tina nådh	U145
73. KOm helge Ande HERre godh, Besök	U106	100. JAgh ropar til tigh o HERre Christ	U146
74. KOm helge Ande HERre Gudh, Vpfill	U107	Morgon och Affton Psal. Vthi Gemeen. (s. 195)	
75. NV bidhie wij then helge And	U108	101. O HERRE Gudh som all ting skop	U150
76. O Tu helge Ande kom, vpfyll tina	U109	102. TIgh HERre mild, iagh tacka wil	U151
V. Åtskillige Psalmer om allehanda Nödtorfter.		103. JAgh wil aff hiertans grunde	U152
Om Antichristi Rijkes Affall. (s. 151)		Synnerheet/ om Mor- ghonen. (s. 199)	
77. GVDh Fadher wele wij prijsa	U115	104. MIn Gudh och Fadher käre	U153
Om Gudz Ordz Wårkan. (s. 155)		Om Aftonen. (s. 201)	
78. SIgh frögde nw Himmel och Jord	U117	105. EFter Gudz skick går thet så til	U155
		106. CHriste som Liws och dagen är	U156

107. DAghen ifrån oß skridher U158
Om Ehtenskaps | Ståndet. (s. 205)
 108. Then 128. Psalm. Säl är then Man som fructar Gudh U159
 109. GVdh som all ting skapadhe U160
Tröste Psalmer. (s. 207)
 110. ALleneste GVdh i Himmelrijk, Ware U161
 111. MITT Hierta hwij grämmer tu tigh U162
Beredelse Psalmer e-|moot Dödhén. (s. 212)
 112. MEDhan man lefwer i Werlden säll U164
 113. Ewinnerligh är mitt Hopp til Gudh U168
 114. När min tijdh och stund kommen är U169
Begräffningz Psalmer. (s. 221)
 115. MEDh glädhie och fridh faar iagh nu hädhan U170
 116. WI som lefwe på werlden här U171
 117. Hela werlden klagar sig U172
 118. Lät oß thenna Krop begrafwa U173
 119. Hörer til j Christrogne alle U175
 120. I Stofft och Sand then swarta Mull U183
Litania (s. 230)
 KYrie/ eleison

Ekspl. i Göteborgs Universitetsbibliotek har signatur: "Teol. Bib. Sv. [Psaltaren]. Snoilsky – 1600-talet Sv". Indb. i skildpaddeskjold med tre sølvbånd i ryg og to små sølvspænder, hvoraf kun det øverste er intakt. Bindet måler 93 x 55 x 24 mm. Indlagt i kassette, 103 x 59 x 29 mm, marmorert i samme brune nuancer som skildpaddebindet, på ryggen med kuglepen "Snoilsky" og Göteborg Universitetsbiblioteks våben (tre kroner og en åben bog), derunder med håndskrift: "Teol. | Bib. | Sv. | (Psaltaren) | Davidz Psaltare| 1648". Foran i bindet er fem hvide blade, hvoraf det forreste på rektosiden bærer denne ejerindførsel: "Skänkt till[mig, enligt min]moster gref[innan] | Ebba Mander|ströms testa-|mentariska| förordnande| C. Snoilsky| Sept. 1895." [[*med anden hånd:*] "Liber unicus". Carl Johan Gustaf Snoilsky (1841-1903), svensk greve, digter og biblioteksmand, er biograferet i "Svensk Biografiskt Lexikon", bd. 32, Sthlm. 2003-2006, 605-613. Hans moster, grevinde Ebba Manderström, var gift med Christoffer Rutger Ludvig Manderström (1806-73), svensk diplomat og udenrigsminister i 1857-

1868. Han havde bibliofili som sin hobby. "Svensk Biogr. Lexikon", bd. 25, Sthlm. 1985-87, 50-55. I øvrigt takker jeg bibliotekarerne ved Göteborg Univ. Bibl. og især Bo Lennart Hermansson for kyndig hjælpsomhed med og interesse for dette projekt.

Efter at nærværende undersøgelse var tilendebragt (troede jeg!), har dr. Arne Losman på Kungl. Bibl. i Stockholm fremdraget et hidtil ukendt eksemplar af Meurers lilleput-salme- og bønnebog fra 1648, også indbundet i skildpaddeskjold og med sølvspænder og ejerindskrifter, der antyder, at bogen kan have tilhørt dronning Christina. Spørgsmålet er nu, om begge disse fornemme skildpaddeskjoldbind stammer fra dronningens bogsamling og kan være skænket majestæten i 1648 af en taknemmelig Ignatius Meurer? Mere herom længere fremme!

Litt.: Isak Collijn: Sveriges Bibliografi 1600-talet I sp. 730 f.n.

Ignatius Meurer havde med sit privilegium sikret sig, at ingen uden hans tilladelse måtte eftertrykke Ubsalapsalmboken 1645 "i någhot Format, ehurudant thet ock wara må". I formuleringen af privilegiets ordlyd kan der være taget højde for kommende udgivelser af billigudgaver i andre formater for at udnytte privilegiets muligheder fuldt ud i de otte år, det varede.

Man kan forestille sig, at salget af Ubsalapsalmboken er gået i stå efter tre års forløb. Salmebogen blev påbudt stiftvis. I Kalmar Stift blev den indført i 1646, i Växjö Stift i 1647²². Der kan, efter at alle stifter har indført salmebogen, være indtrådt en stilstand i 1648, som har tvunget Meurer til at gå nye veje for at få sin salmebog solgt, nu ikke længere til kirkerne, men til menigmand. Her har han måttet kæmpe om markedet med både manualerne og Rhyacander/Forsius' "Een liten Psalmbook".

Den ovenfor beskrevne tommebog har formentlig været Meurers første skridt for at tilvejebringe en konkurrencedygtig billigsalmebog. Hans målgruppe er ifølge titelbladet ungdommen: "Vngdomen til gagn och goda". Vi skal ikke lade os vildlede af skildpaddeskjoldsbinding med sølvspænder, ej heller af det grevelige ejerskab til at tro, at hele oplaget af tommebogen 1648 er havnet hos adelen. Nej, målgruppen var langt bredere og omfattede vel også mere end ungdommen. Ifølge titelbladet til "K. Davidz Psaltare" er Meurers bog

En Liten
Psalmbook/
Therutinnan the
förnämste Psal-
mer/som i Gudz
Församling
siunges.

Nu på nytt aff Try-
cket vthgången

Stockholm.
Hoo Ignatium Meurer.

Fig. 5. Titelbl. til "den minsta svenska psalmbok", lånt fra Franséns psalmbokshistoria s. 256.

"Allom rätsinnigom Christtrognom Menniskiom til nytto och gagn i thenna lilla Form tryckt". Meurer blev ikke stående her, men gik straks det næste skridt ved allerede samme år 1648 at udgive sin salmebog i det endnu mindre lilleput-format. Det er denne udgave, der i litteraturen er blevet kaldt "den minsta svenska psalmbok"²³, men som først nu får en grundigere indholdsanalyse ved at blive set i forhold til ikke bare Ubsalapsalmboken 1645, men nok så vigtigt til sit direkte forlæg, den ovenfor beskrevne tomme-salmebog 1648.

Meurers lilleput 1648

består af først en salmebog og derefter en bønnebog.

Titelblad bl. A 1r: **En Liten | Psalmbook/ | Therutinnan the | förnämste Psal-|mer/ som i Gudz | Församling | siunges. | Nu på nytt af Try-|cket vthgången | [røskén] | Stockholm | Hoo Ignatium Meurer.**

Bladtællingen er fælles for salmedel og bønnedel: A⁸ – X⁸. I alt 336 sider. Sidetælling fra blad A 2v: 4 – 268, derefter ni upaginerede registersider, derefter bl. S 3r bønnebog med ny sidetælling 1 – 60. Kolumnestørrelse 52 x 27 mm. Bladstørrelse 60 x 34 mm. 16 linjer pr. side. Ca. 20 bogstaver pr. linje. Kolumnetitler og kustoder. Det bør bemærkes, at der er strofetælling i salmerne – det har lilleput-salmebogen Strängnäs 1661 ikke!

Blad A 1v tomt. Bl. A 2r lin. 1-8: Psalmboken/ för-|deles vthi fem Huf-|wudstycker. | Såsom äro: Först | CATECHISMUS, | Författat i Sång-|er/ vthöfver: | Tiyo Gudz Budh. *Side 103 lin. 1-3:* III. | Några Evangeliske | Lijknelser. *Side 134 lin. 10-11:* Åhrliche Högtidjers Psalmer. *Side 211 lin. 1-6:* V. | Åtskillighe Psalmer | om allehanda Nöd-|torffter. | Om Gudz Ordz | Wärfkan. *Side 259 lin. 11:* Tröste Psalmer *Salmedelen slutter bl. R 6v (s. 268) lin. 14-15:* migh/ At iagh må altidh | blifwa när tigh/ Amen. *[fra str. 15 af Mit hierta hwij grämmer tu tigh]. Derefter Register [alfabetisk uden sidetælling] bl. R 7-8 og S 1 afsluttende bl. S 1v lin. 8-9:* Wälsignat ware JEsu 157 |

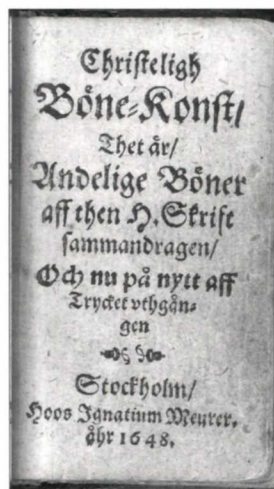

Fig. 6. Titl. til "Christeligh Böne-Konst", Sthlm. 1648. Nat. str.
Foto: Ulf Lundin, Kungliga Bibl.

Ligeledes er dubletter (nr. 2, 9, 23, 25) og latinske sange (nr. 56-57) udeladt. Især hen mod bogens afslutning er udtyndingen kraftigst.

Bønne-delen

Efter salmedelen følger med fortløbende paginering, men med ny sidetælling:

Titelblad bl. S 2r: Christeligh | Böne-Konst/ | Thet är/ | Andelige Böner | aff then H. Skrift | sammandragen/ | Och nu på nytt aff | Trycket vthgå- | gen | [røskener] | Stockholm/ | Hoos Ignatium Meurer. | år 1648. |

Titelblads bagside [bl. S 2v] tom. Bl. S 3r (side 1) lin. 1-5: [røskener] | Een Böön | Om GVdz Nådth | til at rätt bidia. | ALzmechtige/ Ewi- | ghe/ Barmhertighe | Bønnebogen ender bl. X 8v (s. 60) lin. 9-12: och min fattigha siäl til | tigh anamma/ | Amen. | ENDE. | [røskener].

Det bør bemærkes, at det på titelbladet til både salmedel og bønne-

ENDE. | [røskener].

I forhold til tommesalmebogen 1648 er der sket en voldsom reduktion. Af dens 120 salmer er nu kun 69 blevet tilbage, dvs. at i alt 51 salmer er udeladt, nemlig nr. 2, 6, 9, 13, 15, 23, 25-27, 29, 31-32, 34, 37, 46, 48, 56 (den latinske tekst), 57, 64, 68-69, 71, 74, 77, 81-82, 87-90, 92-98, 101-102, 104-105, 107, 109, 112-120 og litaniet. Skal udeladelserne ses i forhold til Ubsalapsalmboken 1645, drejer det sig om følgende numre i Franséns oversigt: U2, U9, U13, U18, U20, U36, U38-39, U41, U43, U45-46, U48, U53, U68, U72, U86, U93, U98, U101, U105, U107, U115, U122-123, U130-133, U135, U138-141, U143-144, U150-151, U153, U155, U158, U160, U164, U168-173, U175, U183. Afsnittene "Om Syndernas Förlåtelse", "Beredelse Psalmer emot Döden" og "Begräffningz Psalmer" er helt udgået.

hedder "Nu på nytt af Trycket vthgången", hvilket afføder spørgsmålet om, hvornår og i hvilken skikkelse bogen er trykt første gang? Vi kan naturligvis ikke udelukke, at der kan være kommet en tidlig lilleputudgave ret snart efter 1645, som i så fald er forsvundet sporløst. Men mon der ikke snarere med "på nytt" refereres til tommebogen, "the missing link", som altså nu udkommer i en ny og endnu mindre form?

Allerede David Lindquist har om bønnerne i "Christeligh Böne-Konst" bemærket²⁴, at de er hentet fra "Een nyttigh och Christeligh Bönebook, bådhe aff gamla och nyia Kyrkionnes Lärare tilhopa draghen." Denne bønnebog tryktes gennem hundrede år i en mængde oplag, så bønnerne har været velkendte. Som vi allerede har været inde på ved analysen af tommebogens bønner, har Ignatius Meurer kunnet hente bønnerne fra en af sine egne udgaver af den nævnte bønnebog. Til nærværende kildeanalyse er benyttet et eksemplar af 1622-trykket på Kungl. Bibl. i Stockholm, sign. F1700/1011. Men ligesom salmerne i lilleput-1648 er også samtlige bønner skaffet til veje gennem "the missing link", tommebogen "D. Mar. Luth. Böne-Konst", Meurer 1648. Af dennes 55 tekster er kun 28 optaget i lilleput-udgaven. Når Luthers navn er udgået af titlen, der nu blot hedder "Christeligh Böne-Konst", kan det hænge sammen med, at Luthers indledende undervisning om bønnerne nu er udeladt.

Bønnerne i "Christeligh Böne-Konst" anføres nedenfor med min nummerering, bønnens overskrift og efter parentes bønnens indledning i lilleputudgaven samt efter lighedstegn det sidetal, hvor bønnerne står i Helsingius' bønnebog 1622 (forkortet H):

1. Een Böön Om GVdz Nådth til at rätt bidia (ALzmechtige Ewighe Barmhertighe Gudh, Himmelske Fader, tu som oß befaler, tigh vthi all vår nödh..., side 1, = H 13f.
2. En annor Bøn (Barmhertighe Gvdh Himmelske Fader, efter thet at tu genom tin kära Son oß befalt hafwer at bidia, och wilt i Andanom och i sanningenne..., s. 2, = H 14f.
3. En annor Bøn (O Alzmechtighe, ewighe Gudh himmelska Fader, iagh beder tigh genom JEsu Christum tin kära Son vår HERRa, tu verdiges migh..., s. 4, = H 15f.
4. När tu bidhia wilt, så sägh eller tenck, som här efter fölier (ACH

käre Gudh Himmelske Fader, Jagh owerdighe fattige Syndare, är icke werd, s. 6, = H 17f, tilskrives Luther.

S. 8 lin. 1-3: Böner til at befala | sigh Gudhi om Mor-|gonen.

5. (Jagh tackar tigh, O alzmechtighe helge Gudh oc Fader, s. 8, = H 21f, tilskrives Eccles.

6. Een annor (Jagh tackar tigh min Himmelske Fadher, genom JEsu Christum tin elskeligha kära Son, at tu migh i thenna Natt..., s. 9, = H 23f, tilskrives Luther.

S. 10 lin. 6-7: Böner til at befala | sigh Gudhi om Aftonen.

7. (Jagh bekänner för tigh, O GVDh Himmelens och Jordennes Skapare, alla mina Synder, hwilka iagh alt ifrå min barndom in til thenna stund..., s. 10, = H 24f.

8. Een annor (O Alzmechtige Ewighe Gudh helige Fadher, s. 12 = H 26f, tilskrives Eccles.

9. Een daghlig Böön (O HERre min GVDh, giff migh nådhen, s. 13, = H 31-36, tilskrives August. Med. lib. cap. 1.

S. 21 lin. 10-12: Böner, at Gudh oß | genom sina helga Englar beskydda wil.

10. (Alzmechtige Gudh, himmelske Fadher, Tu som Englanar, s. 21, = H 176, tilskr. Eccles.

11. Een annor (O Tu milde och Barmhertighe Gudh, tigh wari loff, s. 22, = H 177, Eccles.

12. En Böön at wij måghe Gudz Ord medh flijt höra (O Käre Himmelske Fader, wij bidhie tigh genom Jesu Christum vår HERra, at tu oß fattiga åhörare ..., s. 24, = H 196f.

13. Tacksäyelse effter Predikan (Jagh tackar tigh min Himmelske Fader, s. 26, = H 200-203.

S. 30 lin. 1-6: Böner, om een rätt | boot och syndernas förlå-|telse, hwilka man daghliga | bruka kan, och när man | til HErr. Nattward | gå wil.

14. (ACH milde och barmhertige käre HERre JEsu Christe lefwandes GVDz Faders Son, iagh bekänner migh för titt Gudhdomliga Majestet, s. 30, = H 224-226, anförer Augustinus.

15. En Böön om Gudz Nåd och Syndernas Förlåtelse (O Alzmechtighe ewighe GVDh, nådighe och Barmhertige Fader, Jagh fattigh Syndare bekänner, s. 32, = H 251-253.

S. 35 lin. 1-3: Böner, när man wil | gå til Herrans höghwär-|diga

Sacramente.

16. (ACH HERre JEsu Christe, hoo är iagh at tu migh wärdigh håller, s. 35, = H 253-55, anförer Hieroni. in agone mort[is].

17. När tu wilt gå til Sacramentet, så sägh: O HERre, förena migh, s. 38, = H 268.

18. Til Christi Lekamen (Wärs HERres JEsu Christi Lekamen, som för, s. 38, = H 270.

19. Til Christi Blodh (Wärs HERres JEsu Christi Blodh, som för, s. 39, = H 270f.

20. Böön om Tacksäyelse effter Sacramentzens bruk (O HERre, hwadh Tacksäyelse, loff och prijs kunne wij tigh bewijsa, s. 39, = H 271f.

21. Een annor (Jagh tackar tigh käre HERre JEsu CHriste, för tin stora osäyelige kärleek, at tu Menniskionnes kön, s. 41, = H 272f.

S. 43 lin. 3-5: Böner til alle tree | Personer i Treefallig-|heeten. = H 283.

22. Til Gudh Fadher (O HERre Gudh Himmelens och Jordennes skapare, iagh titt fattiga Creatur, förtröster och hoppes, s. 43, = H 283-286 anförer: August. lib. Soli. c. 11.

23. Til Gudz Son (O HERre JEsu min enda återlösning, min enda frögd och glädhie, en sann Gudh aff Gudhi, s. 47, = H 287-89 anförer: August. med. cap. 35.

24. Til Gudh then Helga Anda (O Tu helge Ande, the bedröfwades hughswalare, bögh tigh til migh vthi mitt hierta, s. 49, = H 304-306 anförer: August med. cap. 6.

25. En Böön när man wil begära aff Gudh en saligh Enda och Christeligit Affskedh ifrå thenna Jemmerdaal (O Tu wenlige och milde HERre, s. 52, = H 309-311 anförer: DIONYSIUS.

S. 55 lin. 13-15: Böner för them som | på theras Soteseng och | i sitt ytersta liggia. = H 315.

26. (HERre JEsu CHriste, min starckhett, tilflycht, s. 55 = H 320-322, anförer: Hieronimus.

27. (O HERre Christe, effter titt Rijke lengtar och trengtar iagh, s. 59, = H 328f, anförer: Eccles.

28. (HERre Jesu Christe, iagh bedher tigh på titt bittra lijndandes wegna, s. 59, = H 329.

Ekspl. A: Kungliga Biblioteket signatur: F1700/860 ex. A. Bogen,

der er indbundet i brunt præget læder og måler 63 x 40 x 20 mm. (bladstørrelsen er 60 x 34 mm.), er indlagt i stor blå kassette (188 x 152 x 27 mm.) med hvidt bind.

Salmedelen mangler bl. R4-5 (side 263-266).

Proveniens: Har tilhørt adelsmanden Carl Samuel von Gegerfelt (1638-1684). Hans initialer C. S. V. G. er indpræget på både for- og bagperm. Der findes dette notat: "Den minsta Svenska Psalmbok. Longe rariss. immo unicus."

Litt.: Fransén s. 256 og 273. Helander s. 42. Lindquist s. 425.

Ekspl. B: Kungliga Biblioteket signatur: F1700/860 ex. B. Efter at nærværende undersøgelse var tilendebragt, har den i Stockholm bosiddende dr. Arne Losman (se indledningen) vist mig den venlighed at besøge Kungliga Biblioteket for at kontrollere en detalje vedrørende ekspl. A, og har da opdaget, at dette ikke som hidtil antaget er et unikum, idet der i Kungl. Bibl. nu også findes et aldeles komplet eksemplar, der ligesom ekspl. A omfatter både salme- og bønnebog. Det er ikke så hårdt beskåret som ekspl. A, hvorfor bladstørrelsen er 65 x 37 mm. Bindet er if. dr. Losman et bedårende skønt skildpaddebind ("ljuvligt skönt sköldpaddband") af meget høj kvalitet. Det måler 70 x 40 mm. og har to smukke og intakte sølvspænder med botaniske motiver. Bindet har fire velbevarede hængsler, to til forpermen, to til bagpermen. Alle bindets metaldetaljer turde være af sølv. Indmaden ("inlagan") ligger nu løst deri. I ryggens inderside er et mørkt silkebånd, ligeså på indmadens ryg. Der er kapitælbånd af silketråde: fire blå og fire gule felter. Såvel topsnit som forsnit og undersnit er forgyldt og særdeles godt skåret.

Indlimet i opbevaringskapslen findes en maskinskrevet anonym og udateret notits: "Donation. Ingrid och Åke Andersson, Libris' antikvariat, har till KB som gåva överlämnat "En liten psalmbok" och "Christeligh böne-konst" båda tryckta hos Ignatius Meurer i Stockholm 1648 och bundna i ett vackert band av sköldpaddskal. Det enda av Collijn kända exemplaret av denna psalmbok finns i KB men saknar sidorna 263-266. Genom donationen äger KB nu ett fullständigt exemplar." Det oplyses af dr. Losman, at det ikke fremgår, hvornår Kungl. Bibl. modtog gaven fra antikvarboghandler Åke Andersson (1924-2002). Sidst i bogen er indsat to tynde blade med von Fersen-slægtstavle m.m., skrevet med anonym tidlig 1800-tals hånd: [første blad recto:] "Fabian von Fersen | född 1626, kom till Svärje 1643 | Hans

von Fersen | född 1683 död 1736 | Fredrik Axel von Fersen | född 1719 [död] 1794 | Hans Axel von Fersen | född 1755 Mördad på gatan 1810 den 20 juli ogift | Dess Syster Grefvina Piper. [andet blad verso:] Drottning Christinas bok". Oplysningen om dronning Christinas ejerskab antages af dr. Losman at være en von Fersen-slægtstradition og teoretisk mulig med tanke på luksusbindet. Fabian von Fersen (1626-1677) var født i Reval og kom ikke til Sverige i 1643, som slægtstavlen påstår, men blev som meget ung hofjunker hos dronning Christina allerede i 1640. Han blev siden generalguvernør over de skånske provinser. Hans Axel von Fersen tjente ved det franske hof og var en af de sammensvorne ved Ludvig XVI og Marie Antoinettes fejlslagne flugtforsøg i juni 1791.

Fremdragelsen af ekspl. B sætter spørgsmålstegn ved den hidtidige opfattelse af denne bog som "den minsta svenska psalmbok". I sin ikke så hårdt beskårne tilstand er bogens bladstørrelse nemlig 65 x 37 mm. og ikke, således som det hidtil er antaget ud fra ekspl. A, kun 60 x 34 mm. Det betyder, at Meurers lilleput-1648 er større end Strängnäs-salmebogen 1661, hvis bladstørrelse er 62 x 36 mm. Samme forhold gælder kolumnen: 52 x 27 mm i Meurer 1648 over for 48 x 28 mm i Strängnäs 1661. Meurers lilleput har 16 linjer pr. side, Strängnäs kun 15 linjer.

Endnu et forhold er værd at bemærke, nemlig indbindingen i skildpaddeskjold, som jo svarer til indbindingen i Meurers tomme-salmebog 1648 i UB Göteborg. Kunne man forestille sig, at Ignatius Meurer i 1648, som tak for sit gode salmebogsprivilegium af 1645, har skænket dronning Christina begge sine forkortede udgaver af

Fig. 7. Tilbl. til "Een Lijten Psalm-Book", Strängnäs 1661. Nat. str. Foto: Mohammad Hamed, UB Göteborg.

Ubsalapsalmboken i den samme fornemme luksu-
susindbinding? Da dronningen i 1654 abdicerede og forlod Sverige, kan de to
skildpaddesalmebøger være skænket som afskedsgaver til adelige
venner og på den måde endt i adelige
bogsamlinger?²⁵

Fig. 8. Tilbl. til "Christelige
Och Andelige Böner",
Strängnäs 1661. Nat. str.
Foto: Ulf Lundin, Kungl. Bibl.

**Försambling | siungas. | Sampt/ | Morgon- Affton | och andre
Christeli-ge Böner. | I Strengnäs/ Tryckt aff | Zacharia Brockenio,
| Åhr 1661.**

Bladtælling omfatter både salme- og bønnebog: A⁸ - S⁸, T¹², sidetælling
(kun salmebogen) begynder bl. A 2v: 4 - 260. 15 linjer pr. side, ca. 18
bogstaver pr. linje. Både klummetitler og kustoder. Kolumnestørrelse:
48 x 28 mm, bladstørrelse 62 x 36 mm.

Titelbladets bagside er tom. Bl. A 2r lin. 1-2: Tiyo Gudz Bud. |
Thesse äro the Tiyo |. Salmedelen slutter bl. R 2v (s. 260) lin. 7-9:
list/ Hielp at wij troo på | JEsu Christ/ Både nu | och altijdh/ Amen.
(slutningen af ALleneste Gudh i Himmeljrik, der har overskriften
"Tröst-Psalm"). Derefter følger lin. 10: Register (med i alt 63 salmer).
Register slutter bl. R 4v lin. 15 med: ENDE. Derefter følger uden

Strängnäs-lilleput 1661

Otte års privilegium fik Meurer på
Ubsalapsalmboken 1645, og vore
kilder giver os ikke grund til at mene,
at privilegiet blev overtrådt²⁶. Men
fra 1661 foreligger der en lilleput-
udgave trykt af Zacharias Brockenius i
Strängnäs, som ved nærmere eftersyn
viser sig at være en skrabet udgave
af Meurers lilleput fra 1648, der på
denne måde fik et efterliv og satte sig
et spor. Afhængighedsforholdet skal
her belyses ved en præsentation af
Strängnäs-trykket.

Titelblad bl. A 1r: **Een Lijten |
Psalm-Book/ | Ther vthinnan the |
förmämbste Psalmer/ som | i Gudz**

sidetælling:

[bl. R 5r] **titelblad: Christelige | Och Andelige | Böner aff then |
Helga Skrifte | sammandragen. | Och nu på nytt | aff Trycket vthgå-
ngen. | (vignet af røskener) | Strengnäs: | Aff Zacharia Brockenio. |
Åhr 1661: | Bønnebogen slutter bl. T 12v linje 6-10 på et defekt blad i
ekspl. 1: dare förba[rma] / och min | [fattigha siäl til] tigh | [anamma/] |
Amen. | ENDE. | (vignet af røskener).**

Om indholdet af Strängnäs-trykket kort: Salmerne mangler
strofetælling. Allerede dér fremstår udgaven som en mindre overskuelig,
skrabet og billig udgave af Ignatius Meurers lilleput fra 1648. Endvidere
er overskrifter udeladt over de enkelte salmer, således fx "III. HERRans
Bön" over *FÄder wår som i Himblom äst* s. 21, men undtagelsesvis står
der stadig "4. Om Döpelsen" s. 26 lin. 1 over *Wår Herre Christ kom til
Jordan*.

Der udelades i alt seks salmer af lilleput 1648. Det drejer sig om
fragang af følgende numre i vores oversigt over tomme-udgaven 1648
og Franséns oversigt over Ubsalapsalmboken:

Nr. 10. O Fadher wår högt öfwer oss, U14.
Nr. 18. Min Gudh min Gudh sadhe Christus, U26.
Nr. 28. Hielp migh min Gudh, min sorg, U42.
Nr. 91. O Gudh tijn godheet tacke wij, U134.
Nr. 108. Säl är then man som fructar Gudh, U159.
Nr. 111. Mit hierta hwij grämer tu tigh, U162.

Tilsvarende er bønnedelen en reduceret udgave af "Christeligh Böne-
Konst" 1648, hvorfra kun følgende 18 bønner er optaget: Nr. 1, 4-5, 7,
9-10, 12 (dog minus den afsluttende bøn "O HERre Gudh, giff..."), 14,
16-18, 20, 22-25, 27-28. Efter den forkortede bøn nr. 12 er indskudt en
ny bøn, nr. 12a, der ikke synes hentet fra Helsingius' bønnebog 1622,
men måske er fabrikeret i Strängnäs? For at efterlyse viden om denne
bøn aftrykkes den her i sin fulde ordlyd:

"Een Böön effter Predikan (JAgh tacker tigh käre Himmelske Fader,
genom JEsu Christum, för alla tina Wälgerningar, särdeles för thenna
tin helga oc hälsosamma Ordz Gåfwor, hvilken tu oß til Lärdom och
rättelse nådeliga, förkunna låter, och beder tigh, O barmhertige Fader,
om nådena, at såsom tu här med tilkänna gifwer tin aldrahelgaste
wilia, iag och få min hug ock sinne, altijdh och allstädes må ther

effter rätta, och göra hwadh tigh är liufft, både medh Tanckar, Ord och Gärningar, Amen”.

Ekspl. 1: Næsten komplet i UB Göteborg, teksttab på bønnebogens tre sidste blade, især det sidste. Signatur: Sv 41/319. Indb. i præget kalveskind, hul midt i både for- og bagperm, formentlig til et bånd til at spænde bindet sammen. Også spor efter spænde. Ciseleret guldsnit. Bindet måler 67 x 39 x 28 mm. Proveniens på indklæbet papir på bagperm: ”Inköpt från läroverksadj. Nils Holm, Åkeskov mars 1941. Pris kr. 400:- Jfr. korrespondens Enskilda personer”. Indskriften sikkert gjort af fil.dr. Stig Roth (1900-1972), chef for Göteborgs Historiska Museum, der skænkede sin samling af miniaturebøger til Göteborgs Stadsbibliotek, der nu indgår i Göteborgs Universitetsbibliotek. For disse oplysninger takker jeg bibliotekar Bo Lennart Hermansson.

Ekspl. 2: Defekt i Kungl. Bibl. Stockholm. Signatur: F1700/871. Indbundet i brunt læderbind uden prægning. På ryggen: Psalmbok 1661. Bindet måler 69 x 40 x 27 mm. Ekspl. mangler bl. A1, L1 (s. 161f), P1 (s. 225f) og P8 (s. 239f), R1 (s. 257f), R8 og S1.

Litt.: Isak Collijn I sp. 732; Gösta Engström: Om miniatyrböcker. Først i Biblioteksbladet 1948. Benyttet her er genudgivelsen i Bokvännens Miniatyrserie nr. 22, 1966, s. 49-50, med foto (forstørret) af salmedelens titelblad.

Selv om 1600-tallet ifølge Engström skulle være en blomstringstid for miniaturebogen, idet der tryktes Vergil- og Horats-udgaver, Ny Testamente, Thomas a Kempis’ Imitatio Christi og meget andet i Frankrig og England, så er det ikke de litterære klassikere for et kræsent publikum, der så dagens lys i Sverige. Det svenske materiale, så sparsomt det er, tyder på, at miniature-bøgerne har været beregnet på at skulle læses. At de også er blevet læst og anvendt, fremgår af deres sjældenhed og deres i almindelighed slidte tilstand²⁷.

Engström oplyser, at Göteborgs Universitetsbibliotek ejer omkring 40 miniaturebøger, hvoraf den ældste er den omtalte lilleput, trykt i Strängnäs 1661. Deraf tør vi konkludere, at heller ikke Engström regner Meurers tomme-udgave 1648 for en rigtig miniature. Dernæst nævner Engström, at Ignatius Meurer i Stockholm 1664 trykte ”Några sententier och böner aff G[uds] ord, för enfaldigt folck och barn stälte”,

en andagtsbog, der blev meget populær og udkom i utallige oplag, i 1600-tallet også både i 1667 og 1693. Det ældste oplag af denne bog i UB Göteborg er trykt i Stockholm hos I.A. Carlbohm 1795 og har sidestørrelse 49 x 39 mm og klummestørrelse 34 x 34 mm og 10 linjer pr. side.

Et kvalificeret gæt på målgruppen for de svenske miniature-andagtsbøger må tage udgangspunkt i de sparsomme oplysninger, som bøgerne selv giver. Titelbladet på sidstnævnte bog reklamerer med, at dens indhold er beregnet ”för enfaldigt folck och barn”. Dette skal sammenholdes med, at Meurers ”En Liten Psalmbok” fra 1648 ifølge titelbladet er udgivet ”Vngdomen til gagn och goda”. Den lille størrelse skal billiggøre bogen, så børn, ungdom og jævne folk har råd til den. Dertil kommer, at en lille bog er let at transportere, når jævne folk og børn er på rejse. At Meurers lilleput 1648 så vel som tommebogen 1648 og den i note 25 omtalte tyske miniaturesalmebog 1648 har været ejet af adelige, behøver ikke modsige min påstand om, hvem bogens primære målgruppe har været. Almuens små andagtsbøger er bare blevet slidt op ved flittig brug i de tusind hjem, og kun de eksemplarer, der tidligt er blevet indlemmet som kuriositeter og samlereobjekter i adelige bogsamlinger eller i forskningsbiblioteker, er stadig i behold. Med henblik på Darwin gælder survival of the fittest ikke for de små bøgernes vedkommende, men kun survival of the happiest. Kun de heldigste eksemplarer overlever. Med en omskrivning og modsigelse af H.C. Andersens pointe i eventyret ”Den grimme Ælling” så gavner det ikke overlevelsen at være trykt med et kongeligt privilegium, hvis man ikke havner i et adeligt bibliotek.

Lad mig slutte denne undersøgelse med et italiensk fyndord, ”Il savio sa trovar tutto nel poco”, som dr. Arne Losman har mindet mig om i forbindelse med disse studier i svenske 1600-tals miniaturebøger. Sentensen er en af de mange, der stadig på adskillige sprog pryder væggene i Skokloster Slot²⁸, som den svenske feltherre Carl Gustaf Wrangel (1613-1676) begyndte opførelsen af i 1654 og som derfor må siges at være nogenlunde samtidige med de salmebøger, som ovenfor er beskrevet. Det italienske tankesprog betyder: ”Den vise véd at finde alt i det lille”. Dette aspekt må med, når miniaturebøgerne skal vederfares retfærdighed.

Det indledende kobberstik er af dronning Christina, og er hentet fra "Manuale Sueticum" - trykt i Stockholm af Henrich Kayser i 1643. Eksemplar i Kungl. Bibl. Stockholm. Foto: Ulf Lundin.

JENS LYSTER

jenslyster@gmail.com

Noter

- 1 "Skandinaviske andagtsbøger i miniature I. En sejlvet dansk-norsk lilliput-tradition 1685-1800", Hymnologiske Meddelelser 2004 s. 170 note 17.
- 2 Fil.dr. Stig Roth (1900-1972), chef for Göteborgs historiska Museum, var en stor samler af bøger i miniatureformat og skænkede sin samling til Göteborgs Stadsbibliotek, det nuværende universitetsbibliotek.
- 3 Således Nat. Fransén: "Kyrkohistorisk och musikhistorisk orientering samt svensk psalmbokshistoria t. o. m. Ubsalapsalmboken jämte anteckningar till enskilda koralen", Liturgia suecana ser. B. vol. III:2, Stockholm 1940, s. 195.
- 4 Fransén s. 192 og 195.
- 5 Fransén viser s. 182 væksten fra udgave til udgave i et skema: 1567: 99; 1572: 103; 1576: 114; 1586: 142.
- 6 Dick Helander: "Svensk Psalmhistoria", Stockholm 1946, s. 34.
- 7 Jens Lyster: "En liten Psalmbok – en svensk 1600-talstradition", i Hymnologiske Meddelelser, 3. årg. 1974, s. 157-180, præsenterer den hidtil ukendte "Een liten PSalmbook", Rostock 1602.
- 8 Jens Lyster: "En liten Psalmbok – en svensk 1600-talstradition", i Hymnologiske Meddelelser, 4. årg. 1975, s. 114-132, om Forsius' nye forøgede udgave 1608 og 1614 af "En liten Psalmbok", der i den hidtidige forskning fejlagtigt er gået under navnet "Andelige Psalmer och Wijsor", der er lånt fra det unikke fragments kolumnetitel. Endnu så sent som i Sven-Åke Selander og Karl-Johan Hanssons "Martin Luthers psalmer i de nordiska folkens liv", Malmö 2008, s. 756, fastholdes med beundringsværdig pietet

den konstruerede titel "Andelige psalmer och wijsor", Sthlm. 1614.

- 9 Jens Lyster: "En liten Psalmbok – en svensk 1600-talstradition", i Hymnologiske Meddelelser, 5. årg. 1976, s. 31-42. Andre indlæg om denne salmebog ved Allan Arvastson, Erik Eriksson og Arno Forsius i Hymn. Medd. 1975 s. 133-134; ved Gils Olsson Nordberg og Erik Eriksson i Hymn. Medd. 1976 s. 42-45. Sidstnævnte har desuden i Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen, årg. 62-63, 1975-76 en artikel om "Några nyfunna äldre svenska tryck som bl.a. justerar den svenska psalmbokshistorien"; Allan Arvastson anmelder "Ett halvt sekel av svensk psalmhistoria i ny belysning", Svensk Teologisk Kvartalsskrift 3/1978, s. 135-137. Jf. Harald Göransson "Tjugotvå psalmer & andliga visor genom fem sekler", Kungl. Musikaliska Akademiens Skriftserie nr. 100, Stockholm 2004, s. 13-14.
- 10 Hjalmar Holmquist: "Svenska kyrkans historia", 4. bind, Uppsala 1938, s. 359.
- 11 "Een wanligh PsalmBook. Göteborgspsalmboken 1650. Faksimilutgåva av exemplaret i Bodleian Library, Oxford", udg. af Göteborgs Stiftshistoriska Sällskap i 2002 med efterskrift af Jens Lyster. Jf. samme: "Göteborg-salmebogen 1650, tabt og genfundet", Hymnologiske Meddelelser 1983, s. 129-150; jf. Allan Arvastson i "En nyfunnen göteborgspsalmbok av 1650", Svensk Teol. Kvartalskrift 3/1984, s. 140-141. Faksimileudgaven er anmeldt af Peter Balslev-Clausen i Hymn. Medd. 2004, s. 229-230, hvortil er føjet et supplement til faksimileudgaven s. 231-241 ved Jens Lyster.
- 12 Fransén s. 252.
- 13 Titlen og citaterne fra privilegiet er hentet fra Franséns ovennævnte undersøgelse s. 253-255.
- 14 Fransén s. 273. Foto af titelbladet s. 256.
- 15 Se i øvrigt min udredning om "Målene for miniaturebøger" i Hymnologiske Meddelelser 2004 s. 168.
- 16 Jens Lyster: "Skandinaviske andagtsbøger i miniature", I-III, Hymnologiske Meddelelser 2004, s. 165-190; Hymn. Medd. 2005, s. 129-141 og 205-231.; samme: "Skandinavische Miniatur-Andachtsbücher", Miniaturbuch Journal, Jahrgang 12, Sonderheft/Dezember 2005, Stuttgart, s. 1-24.
- 17 Sigfrid Estborn: "Evangeliska svenska Bönböcker

under Reformationstidevarvet", Lund 1929, s. 194f. Den danske oversættelse fra 1571 af Avenarius' bønnebog er nu tilgængelig i "Hans Christensen Sthens Skrifter II", Kbh. 2003, s. 13-129.

18 Indgående beskrevet i Estborns nævnte bog s. 176-190.

19 Isak Collijn: "Sveriges Bibliografi 1600-talet", Uppsala 1942-44, I, sp. 658f.

20 Hentet fra Luthers "Eyn Sermon von dem gepeet vnd procession", 1519, WA II s. 175ff, jf. X:2 s. 367.

21 Hentet fra Luthers "Ein einfeltige weise zu Beten", 1535, WA XXXVIII s. 360.

22 Fransén s. 254.

23 Fransén s. 256; Helander s. 42.

24 David Lindquist: "Studier i Den Svenska Andaktslitteraturen under Stormaktstidevarvet", Uppsala 1938, s. 425, anfører både Mårten Helsings og 1564 års bønnebog som forlæg. Sidstnævnte beslægtede bønnebog, der kun oplevede et eneste oplag, burde dog ikke have været nævnt i denne sammenhæng. Hvorfor skulle Meurer i 1648 betjene sig af et forlæg, trykt i 1564, der aldrig oplevede genoptryk?

25 Indbinding af miniaturesalmebøger i skildpaddeskjold tegner til at blive en uventet, men vægtig tillægsgevinst ved nærværende undersøgelse. Fra dr. Arne Losman har jeg den 5. maj 2009 modtaget en artikel af dr. John Böttinger om "Gustaf II Adolfs Konstskåps Öden i Upsala" i Uppsala Universitets Årsskrift 1913. Som genstand nr. 34 i kunstkabet omtaler Böttinger s. 58 en miniaturebog i duodez, indbundet i presset skildpaddeskjold med syv beslag og et spænde af sølv. Højden er 73 mm., permens bredde 42 mm. Guldsnit. Bindet indeholder "Psalmen Davids, Durch D. Ambrosium Lobwasser, Danzig bey Andreas Schimmel 1648. Et kobberstik viser en knælende David, der spiller på harpe. Skriftet omfatter ark A-R 3, i alt 195 blade. Desuden "Ausserlesene Psalmen vnd Geistliche Lieder D. Martini Lutheri, und andere Gottseligen Männer, auf das richtigste in ein bequemes Kleines Handbüchlein zusammen geordnet", Anno 1648 (uden trykkested). Omfatter sammen med register ark R 4 - W. En notits på det andet tomme blad: "Skänkt till Acad. Bibliothek af Friherrinnan Magdal. Ulr. Christina Cederström, född Hägerflykt. D. 13. Dec. 1813." Vi står her med en

tredje miniaturesalmebog fra 1648 indbundet i skildpaddeskjold og på et tidspunkt i adeligt eje. Har også denne bog oprindeligt været en gave til dronning Christina, som hun ved sin abdikation har skænket til en i hofstaben?

26 Fransén har ikke ret, når han s. 273 beskylder den stockholmske bogtrykker og forlægger Henrich Keyser for at overtræde Meurers privilegium ved allerede i 1648 at udgive et forkortet oplag af Ubsalapsalmboken under titlen "Een lijten Psalm Book, Ther vthinnan några Konung Dawidz Psalmer och sköne Andelige Wijsor, som åhrligen vt Gudz Församling brukas, äre vthwalde och insatte" sammen med "Paradijs Lustgård" af Johan Arndt. For det første fik Meurer ikke eneret til hele Johan Arndts forfatterskab, men, som det fremgår af privilegiet, kun til Arndts "Om den sanna kristendomen". For det andet står Keysers salmebog ikke i gæld til Ubsalapsalmboken 1645, men til Rhyacanders og Forsius' "Een liten Psalmbook". Et oplag af dennes 1626-udgave ligger til grund for Keysers salmebog, hvilket jeg har påvist i Hymn. Meddelelser 1976 s. 38-41.

27 Engström s. 21-24; 48.

28 Arne Losman: "Ord på vägg. Skynda långsamt och andra tänkespråk. Writing on the wall. Hasten slowly and other maxims", Byggeförlaget, Stockholm 2002, især s. 48.

af **Gunver Birgitte
Nielsen**

En salme af B. S. Ingemann

"Vi kender den alle – uden, at vi husker, at vi har lært den – denne salme af Ingemann; vi synder den ved alle lejligheder, begravelser, fest – som aftensang ved møder." Sådan bliver salmen beskrevet i bogen 'Kirkesalmer i skolestue', og salmen, det er den så velkendte "Dejlig er jorden". Men netop fordi den er så 'velkendt', kan der være god grund til at se lidt nærmere på den.

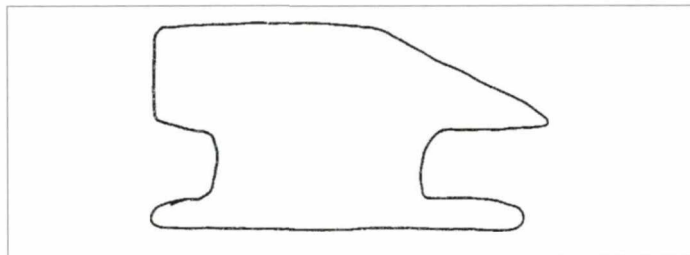
Dejlig er Jorden!
Prægtig er Guds Himmel!
Skjøn er Sjælenes Pilgrimsgang!
 Gjennem de favre
 Riger paa Jorden
Gaar vi til Paradis med Sang!

Tider skal komme,
Tider skal henrulle,
 Slægt skal følge Slægters Gang –
 Aldrig forstummer
 Tonen fra Himlen,
Sjælenes glade Pilgrimssang!

Englene sang den
Først for Markens Hyrder;
Skjönt fra Sjæl til Sjæl det lød:
 Fred over Jorden!
 Menneske! Fryd Dig!
Os er en evig Frelser fød!

Det var sådan, at teksten forelå fra forfatteren B.S. Ingemanns hånd i 1850. Teksten i sig selv – og dermed menes ikke teksten som en samling af ord med en bestemt betydning, men teksten som billede, som grafisk udtryk – er talende.

De tre første verslinjer i strofen bliver gradvist længere, så følger en pludselig indrykning med to korte vers, og endelig afsluttes strofen af en beroligende lang verslinje. Om man tegner en streg rundt om strofen, idet man følger teksten, får man en figur, som mest af alt ligner en ambolt.

Denne form udtrykker liv, udvikling, spænding og forløsning. Det er som om, at de to kortlinjer holder fast om et levende indhold, som buler ud for oven så vel som for neden.

Der er tre strofer, og de er ens i deres opbygning. Synsindtrykket af tretallet bliver yderligere forstærket af de tre gange tre indledende verslinjer. Dertil kommer, at den afsluttende verslinje i hver strofe i sin fremstående form er med til at understrege, at det er tre strofer. Tallet tre, som på den måde er koden til digtet, betegner eller symboliserer det fuldkomne eller fuldendelse, og tretallet er som sådant et symbol for Gud. Dermed bliver hele digtets opbygning og struktur et symbol for Gud.

Salmen, digtet, har ikke blot en grafisk bevægelse i sig. Ordene, de enkelte stavelser, som enten er betonedede eller ikke-betonedede, danner sammen med pauserne en indre rytme i digtet.

Således tager rytmen i strofen sig umiddelbart ud, når den lange streg betegner en betonet stavelse og den korte streg en ikke-betonet. Den sidste linje eller det sidste vers i strofen er i denne salme normlinjen:

-----,

Det vil sige, at det er den linje, som angiver den komplette normalrytme i strofen. Der er fire slag eller betonedede stavelser i rytmen; den er baseret på en fast variation over to stavelser, hvilket også kan udtrykkes med, at den er bisyllabisk, og endelig indledes verset med en ikke-betonet stavelse, en optakt.

At de andre verslinjer er forskellige fra normlinjen i rytme, er netop det, der gør, at strofen får et rytmisk liv. Dersom alle verslinjer var ens, ville strofen være monoton og lrum-larum-agtig.

De første fem vers i strofen er lige så lange som den sjette, normlinjen, når pauserne sættes ind, og de dermed får deres funktion. P betegner en pause, PP dobbelt pause:

P --- PP --- PP
 P --- --- PP
 P --- --- ---
 P --- PP --- PP
 P --- PP --- PP

De to gennemgående rytmiske figurer i strofen bliver da --- og ---. Pauserne får således en dobbeltfunktion, idet de ikke blot opdeler

rytmen, men tillige varierer rytmefiguren fra en bisyllabisk rytme

til en kombineret bi/trisyllabisk rytme

Den rytmeform, som indleder de fem første vers, og som dermed dominerer førstehåndsindtrykket, er

betonet – ikke-betonet, en alvorlig, lidt tung, trokæisk gangart. Den bliver imidlertid afløst i hver verslinje og opløst af

ikke-betonet – betonet – ikke-betonet, en let, næsten løbende eller hoppende, jambisk gangart.

Den trang til lethed, som ligger i versmålet selv, og som kommer til udtryk sidst i verslinjerne, bliver holdt tilbage sidst i tredje verslinje med en afsluttende betonet stavelse, som standser eller rettere opholder energiudfoldelsen. Den kommer først til fuldt harmonisk udtryk i sjette verslinje:

som jo netop er den rytmiske normlinje.

Det vil sige, at det tunge, trokæiske indtryk, som man som læser eller tilhører får først i strofen, er i modsætning til digtets egentlige jeg, og det er dermed medvirkende til en indre rytmisk spænding mellem det tunge og det lette, det sørgmodige og det glade, en rytmisk spænding, som først forløses i normlinjen.

En pause er på sin side heller ikke blot en pause i oplæsningen. Pausen kan være en indledende forsinkelses effekt, en beroligende afslutning eller en spændingsforøgende venten. Pauserne er tillige af forskellig længde, enkelte eller dobbelte, idet pausens længde modsvarer forskellen på betonet / ikke-betonet stavelse. Der er i strofen 6 pauser af varierende længde i såvel de første 3 vers som i de sidste 3 vers, hvoraf det sidste er normlinjen uden pauser. Der er således en markant overvægt af pauser i vers 4 og 5, som tillige domineres af dobbelte pauser. Pausen overtager dermed

en større rolle i det rytmiske udtryk mod slutningen af strofen og pausernes længde understreger versenes indholdsmæssige tyngde og betydning.

Rytmen i "Dejlig er Jorden" er som vist opbygget af betonede og ikke-betonede stavelser, som er kombineret på forskellig vis og varieret af skiftende pauser. Strofens rytme udtrykker kort sagt en spænding, som efterfølges af liv for til sidst at blive afsluttet i en forløsning. Det er så godt som det samme billede, som strofens grafiske udtryk gav.

Rytmen fortæller historie i sig selv, men rytmen er samtidig underlaget for stavelserne, ordene, det materiale, som digtet sprogligt set er bygget op af.

I første strofe er alle rytmiske betoningerne sammenfaldende med ordenes normale betoning, således som de forekommer i dagligt sprog. Og pauserne er placeret mellem ordene som for eksempel:

P – Dejlig – P – er Jorden – P

P – Prægtig er Guds himmel – P

En sådan pausemæssig omklammering af et ord fremhæver det og understreger dets betydning for den samlede forståelse af teksten.

I anden strofe følger pauserne ligeledes adskillelsen af ordene, mens rytmens vekslen mellem betonede og ikke-betonede stavelser antyder her i andet vers, at der er noget specielt:

Tider skal henrulle.

'Henrulle' er et ord, som vi sjældent benytter i dag, men når det udtales selvstændigt, så er betoningen på første stavelse, henrulle med et bi-tryk på anden stavelse. Når versmålets rytme på denne måde afviger fra sprogets almindelige rytme, er det ikke blot fordi, det er et digt, men fordi man i digtets form har mulighed for at understrege det ekstraordinære, det man skal lægge mærke til, netop ved at sprænge den almindelige rytme. Det er netop det, der sker i 'henrulle'.

Der forekommer en tilsvarende forskydning af betoning i sidste verslinje i anden strofe:

Sjælens glade Pilgrimssang!

'Sjælens' bliver jo normalt udtalt med betoning på første stavelse og ikke som her i strofen på anden stavelse. Tilsvarende er der betoningsforskydning i tredje strofe, sidste vers: Os er en evig Frelser fød!

Denne sætning ville sædvanligvis blive udtalt med betoning på første og fjerde stavelse 'Os' og 'E-'.

For at opnå en tilsvarende betoning af stavelsen, som en rytmisk betoning ville give, uden dog samtidig at bryde rytmen, vil man i en oplæsningssituation erstatte den rytmiske betoning med en såkaldt trykløs højtone. Det vil blot sige, at man udtaler stavelsen i et højere toneleje end normalt og højere end de efterfølgende stavelser. Denne uventede tone højde vil da give den samme indikation af rytmeforståelse som en betonet stavelse.

Dermed er der føjet et nyt aspekt til digtets udtryksformer, nemlig melodien. Vel at mærke er der ikke tale om den komponerede melodi til "Dejlig er Jorden", men derimod digtets egen iboende melodi.

Inden behandlingen af digtets egen melodi, må vi dog først afslutte rytmen og pauserne, for i tredje strofe sker der noget spændende. Det drejer sig om pauserne. I første og anden strofe faldt de ind på naturlig vis mellem ordene i verslinjerne, men i tredje strofe er pauserne mellem stavelserne i ordene:

Engle – PP – ne sang den

Fred o – PP – ver Jorden!

Menne – PP – ske! Fryd Dig!

Pausens placering midt i ordet bevirker naturligvis, at ordet bliver længere, og at det tager længere tid at udtale det på rytmisk vis, men pausen udvirker desuden, at der opstår en indre spænding i selve

ordet. Denne spænding gør, at ordet bliver til mere end et ord. Det får plastisk fylde. Det, som ordet betegner, får et større rum, større tingslighed. Det får en fysisk størrelse i bevidstheden for den, som læser eller hører strofen.

'Englene sang den' – bevidsthedsbilledet bliver konkretiseret: himlen er fyldt med engle; man ser dem for sig i langt højere grad, end man har forestillet sig tidligere billeder i digtet, og det er lige før, at man kan høre sangen – i pausen!

'Fred over Jorden'. Det er en fred, som skal strække sig over hele jorden, dække jorden; ja, omfavne jorden.

'Menneske'. Du, ja dig, Menneske! Vågn op og fryd dig! Der er tale om en accentuering og præcisering af budskabet til den enkelte, til individet.

Her gør tegnsætningen sig desuden ekstra bemærket, og den overtager sammen med pauserne den egentlige førerstilling blandt fortolkningsindikatorerne. Tegnsætning, ordenes betydning og de trykløse højtone danner tilsammen grundlaget for digtets melodi.

Det grafiske billede var ens for de tre strofer. Den rytmiske struktur var ens med få variationer, men de melodiske udtryk er meget skiftende, eftersom melodien er en afspejling af tegn og tolkning. Tegnene er ikke blot de grammatiske tegn, men det er også ordene, bogstavsammen sætningerne, som udtryk for en tanke. Tilsammen lægger tegnene grunden til den tolkning, som afspejles i melodien.

Der er i disse tre strofer ikke færre end 10 udråbstegn! 1 tankestreg, 1 kolon, 1 semikolon og 3 kommaer. Det er i sandhed tegn til eftertanke.

P – Dejlig – PP – er Jorden!

P – Prægtig er Guds Himmell!

Første strofe indledes med en spændingsfyldt pause, som leder op til ordet 'Dejlig', og straks derefter endnu en pause, som forstærker

forventningen om, der følger efter: 'er Jorden!'.

Udråbstegnet udfylder den pause, der er i rytmen, og læseren/tilhøreren får tid til at tænke: jorden, ja jorden er dejlig. Endnu en pause – hvad kan være bedre end dejligt? – 'prægtig er Guds Himmel!'. Tempoet stiger, intensiteten øges, tone højden går op for i en fast rytme langsomt at falde til ro over harmonien i 'Skjøn er Sjælenes Pilgrimssang!'. Det er flot og mægtigt som en fanfare.

Anden strofe er mere stilfærdig og afdæmpet. Det drejer sig om,

P – Tider – PP – skal komme, – PP

P – Tider skal henrulle, – PP

P – Slægt skal følge Slægters Gang –

Tiden. Tiden ruller forbi. Der er intet højstemt, komma efter komma, helt almindeligt. Alene gentagelsen af 'skal' tre gange er med til at understrege det trivielle, den daglige rutine. Men tankestregen fører videre. Der kommer noget mere: 'Aldrig forstummer'.

Den stilfærdige tendens bliver langsomt og sikkert løftet væk fra den jordiske tanke om tidens gang for til sidst at munde ud i 'Pilgrimssang!'. Udråbstegnet er tilbage, glæden fra første strofe er retableret i selve ordet 'Pilgrimssang!', som viser tilbage til såvel 'Pilgrimsgang' som til 'Paradis med Sang!'.

Derfor er overraskelsen heller ikke så stor, når tredje strofe bliver indledt af billedet med himlen fuld af englesang. Rolig og beskrivende er de første par vers, men derefter citeres englenes snag. Melodien stiger i tone højde, alt bliver jublende, både i rytme og tegn:

P – Fred o – PP – ver Jorden!

P – Menne – PP – ske! Fryd Dig!

Spænding, forventning, glæde. Og så forløses hele digtet i den allersidste verslinjes tilbagevendende ro:

Os er en evig Frelser fød!

Hvad der i øvrigt står i salmen, hvem forfatteren var, hvorfor han skrev den og hvornår, ja, det kan man læse i en salmekommentar og i en litteraturhistorie, så det er der ingen grund til at gentage her. Til gengæld vil jeg gerne gengive "Dejlig er Jorden", således som den

står at læse i Den Danske Salmebog fra 1953:

Dejlig er jorden,
prægtig er Guds himmel,
skøn er sjælenes pilgrimsgang!
Gennem de favre
riger på jorden
går vi til Paradis med sang.

Tider skal komme,
tider skal henrulle,
slægt skal følge slægters gang;
aldrig forstummer
tonen fra Himlen
i sjælens glade pilgrimssang.

Englene sang den
først for markens hyrder;
skønt fra sjæl til sjæl det lød:
Fred over jorden!
Menneske, fryd dig,
os er en evig frelser fød!

Det grafiske billede med spænding, liv og forløsning er væk. I stedet er der en afrettethed, en næsten desillusioneret ensformighed. Enkelt og klart, men farve- og livløst.

Rytmen er ændret. 'Sjælens Pilgrimsgang' er blevet til 'sjælenes pilgrimsgang' og 'Sjælenes glade Pilgrimssang' er blevet til 'i sjælens glade pilgrimssang'. Rytmen er blevet ændret, og ordenes betydning er blevet ændret. Også udråbstegnene har man fjernet. 'Jorden' er blevet til 'jorden,' og 'Guds Himmel!' til 'Guds himmel.'. De tegn i digtet, som gav udtryk for liv, glæde og spænding, musik og rytme er blevet ændret, fjernet eller oversat.

Til gengæld 'går' man nu til Paradis, hvor man tidligere var lidt mere tilbageholdende og ønskede at 'gaa'.

Både pilgrimssangen og pilgrimsgangen har ligeledes mistet

udråbet, men måske er der heller ikke så meget mere at råbe hurra for nu, da man så effektivt har adskilt 'tiden' fra 'tonen i himlen'. Den tankestreg, som førte læseren videre fra de jordiske 'tider' og 'slægternes gang', er blevet afløst af et semikolon, som tungt og effektivt deler strofen over og sætter en mur mellem jord og himmel.

Men mennesket er nu heller ikke noget særligt mere – 'menneske,' - og det skal såmænd heller ikke fryde sig så meget mere – 'fryd dig,'.

Og dog – os er en evig frelser fød!

GUNVER BIRGITTE NIELSEN

gbnielsen@live.dk

Exam. art i retorik, sognepræst.

Adresse: *Præstegården, Hindholmvej 61, Kvislemark, 4262 Sandved*

Recension
av Erkki Tuppurainen

Singt dem Herrn nah und fern

Freylinghausens sångbok 300 år

Den gemensamma sången och sångböckerna har haft en enorm betydelse för pietismen och dess religiositet. I pietistiska sånger framträder en personlig och erfarenhetsmässigt orienterad religiositet: en klar distinktion mellan himmelriket och Babel, hinsideslängtan och längtan efter Jesu återkomst. Den typiska känslsamheten kommer fram särskilt i pietismens sånger med passions- och brudmystik.

Johann Anastasius Freylinghausen redigerade *Geist=reiches Gesang=Buch* (GG) som trycktes i Halle år 1704. År 1714 utgavs *Neues Geist=reiches Gesang=Buch* (NGG) som ofta har kallats den andra delen av utgåvan från år 1704. Tålrika sånger från dessa samlingar har använts också utanför den halliska pietismens kretsar och det tyska språkområdet. Med senare omtryck fram till år 1874 växte sångernas antal till 1582. I nordiska psalmböcker finns ännu flera av dem. Den herrnhutiska rörelsen har vid sidan av nyare sånger även förmedlat en hel del GG-sånger, särskilt till de baltiska länderna.

Den pietistiska sången har länge varit nästan helt utanför forskarnas intresse. De tyska forskarna ser ut att ha vaknat upp genom tre utländska forskares arbeten på 1980- och 1990-talen. Dianne Marie McMullen (USA) disputerade (1987) på melodier i GG:s andra upplaga från år 1705 och den danske Steffen Arndal (1989) på Hans Adolph Brorson och tysk pietistisk väckelsesång. Den finska Suvi-Päivi Koskis doktorsavhandling (1996, på finska) om GG som pietistisk psalmbok står tyvärr ännu bakom språkmuren. Hennes andra publikationer på tyska har dock varit en viktig del i GG-forskningen. Hon har t ex visat på tidigare psalmböcker som kan ses som urformer till GG 1704.

Efter två tidigare hymnologiska kongresser firades år 2004 i Halle ”Freylinghausens sångbok 300 år” med ett internationellt symposium med titeln ”*Singt dem Herrn nah und fern*”. *Das Freylinghausensche Gesangbuch im Spiegel seiner 300jährigen Wirkungsgeschichte*. Därefter har med stöd av Fritz Thyssen Stiftung utgetts kritiska editioner av GG 1708 (med *Melodien-Büchlein*, i två delar 2004 och 2006) och första

delen av NGG 1714 (2009). Utgivarna är Dianne Marie McMullen och Wolfgang Miersemann. Utgåvan från år 1704 kan numera hittas också på internet, tillsvidare dock kanske inte utan problem.

Efter två tidigare kongressutgåvor (1997, 2002) har Gudrun Busch och Wolfgang Miersemann utgivit en tredje utgåva med titeln *"Singt dem Herrn nah und fern". 300 Jahre Freylinghausensches Gesangbuch.* (Max Niemeyer Verlag, Tübingen 2008). Dess 585 sidor innehåller en riklig samling skrifter av 28 forskare. Genom denna får man en utmärkt översikt över psalmbokens spridning och inverkan på protestantiska områden intill våra dagar. Gudrun Busch öppnar serien med att betrakta Freylinghausens "Lieder in 'liederloser Zeit'", sånger som länge hade lämnats obeaktade i hymnologisk forskning. Hon för fram tidigare forskning och lyfter fram frågan om skillnaden mellan psalm och andakts- eller uppbyggande sång. Viktig är också den tidigare profana "Lieds" musikaliska inverkan på 1700-talets psalmsång. Busch nämner t ex forskarna Hermann Kretzschmar, Friedrich Blume, Hans-Joachim Moser, Werner Braun och Christian Bunnars. Hon finner i GG och NGG tre nivåer: förgången tradition av luthersk psalmsång, nutiden med sina nya sånger och beredskap inför framtiden. I bokens texter betonas ofta vikten av GG-sångernas musikaliska drag: melodisk smidighet och rytmisk livlighet som påverkats av barockarian och tidens dansformer. Busch visar med talrika notexempel på den nya musikaliska stilen, där en besiffrad bas i själva verket är oundgänglig. En av de mest bekanta sångerna från den halliska pietismen, "Dir, dir, Jehova will ich singen" med text av Bartholomäus Crassellius och melodi redan från år 1690 (i den svenska psalmboken 1986 nr 242, i den finska från år 1986 bl a nr 168; i liknande stil men inte densamma som i den senare berömda Schemelli-sångboken). Busch betonar också bl a Paul Gerhardts och Johann Crügers betydelse som den pietistiska sångens föregångare.

Dianne Marie McMullen betraktar GG-sångernas musikaliska stil och lägger märke till att i GG 1708 finns två ganska olika stilar i basstämmans besiffring. Fram till nr 197 förekommer besiffring som är avsevärt enklare än i de senare koralsatserna. Troligen har satserna

skrivits av två musiker, båda dock kunniga nog. Rainer Heyink finner stämningar som närmar sig de pietistiska redan i italienska lauda-sånger på 1500-talets andra hälft, t ex i samlingen *Pietosi affetti* (1594) av Angelo Grillo. Gunilla Eschenbach behandlar en av de elva latinska sångerna i GG, "nach der Weise alten kirchlichen Hymnorum aufgesetzt". Med undantag för den bekanta "Puer natus" finns alla redan i en av GG:s förebilder, *Geistreiches Gesang=Buch* som utgavs i Darmstadt 1698. Eschenbach har funnit några katolska andaktssånger och konstfulla versioner av dem som har varit förebilder t ex till sången "Jesu clemens, pie Deus". Sju av de elva sånger har diktats av radikalpietisten Johann Wilhelm Petersen. Ulrike Harnisch fortsätter Suvi-Päivi Koskis arbete med att identifiera de melodier till GG-sånger som finns redan i Darmstadt-boken 1698 eller i tidigare utgåvor. Enligt henne förekommer 76 melodier för första gången i GG medan 43 finns i 1698-boken, 49 har sitt ursprung under åren 1651–1697, 14 under åren 1601–1650 och 3 under åren 1500–1600. Dessa nummer gäller naturligtvis endast de utskrivna 173 melodierna. De andra sångerna har hänvisningar till samlingens andra eller tidigare melodier. Enligt Koski finns i GG t ex 28 hänvisningar till Luther-psalmernas melodier. Judith P. Aikin utreder hur kvinnorna har deltagit i psalmdiktningen åren kring 1700 och lägger märke t ex till de tre "furstinnor" vilka Freylinghausen tillägnade sin sångbok. Vidare nämner hon två andra samtida sångsamlingar vars textförfattare åtminstone mestadels är kvinnor.

Den andra tredjedelen i boken är ägnad lokala sångböcker, enskilda personer och familjer som på ett eller annat sätt påverkats av GG. Martin Filitz söker efter betoningar i psalmboken (1718) för den reformerta domkyrkoförsamlingen i Halle. Hans-Joachim Kertscher ventilerar psalmens plats i Georg Friedrich Meiers estetik och Walter Salmen musikerfamiljen Reichardts förhållanden till pietismen. Konstanze Musketa för fram 1800-talskomponisten Robert Franz bearbetningar till GG-sånger. GG:s inverkan på magdeburgska psalmböcker kommer fram i Mechthild Wenzels skrift som är rustad med talrika kopior av typiska titelsidor. En liknande jämförelse har Christian Bunnars gjort gällande Johann Porsts psalmbok (1709) som var i bruk i Berlin och Brandenburg-Preussen. Han lägger

märke till Porsts mera traditionella orientering. Oswald Bill skildrar skillnader mellan GG och "den lilla Freylinghausen" som utgavs år 1874. På samma sätt jämför Dietrich Meyer melodier och satser i GG med den berömda psalm- och koralboken av Christian Gregor (1778 och 1784). I Gregors bok förekommer den utjämnade rytmiken och noteringssättet med halvnoter som därefter blev typiska för 1800-talets koralböcker och som förändrar det säregna musikaliska uttrycket i GG. Anna Manko-Matysiak skriver om GG i Schlesien fram till ca 1740 och Konstanze Grutsch-Kieser om ett GG-urval (1744) som en del av ett radikalpietistiskt projekt i Homburg von der Höhe. Joachim Kremer jämför GG med Georg Philipp Telemanns *Fast allgemeines Evangelisch=Musicalisches Lied=Buch* (Hamburg 1730) och lägger märke till melodiernas tendens till rytmisk förenkling redan så tidigt. Också senare finner GG-sånger enligt Ada Kadelbach ganska lite fotfäste i nordtyska hansastäder, åtminstone i officiellt bruk. I Schleswig-Holstein kommer det danska kungahusets intresse för pietism däremot klart fram.

Bokens sista tredjedel är ägnad områdena utanför det centrala Tyskland och nutida psalmböcker. Steffen Arndal fortsätter Kadelbachs arbete med skildring av *Vollständiges Gesang=Buch, in einer Sammlung Alter und Neuer Geistreichen Lieder* som utgavs i Tønder (Tondern) år 1731. Han fortsätter där sin undersökning *Inspiration und Rezeption. Zum Weg "Neuer" Lieder des halleschen Geist=reichen Gesang=Buches nach Schleswig-Holstein, Dänemark und Norwegen* som utgavs 2002 (Hallescher Forschungen 9). Arndal betonar psalmbokens betydelse för H. A. Brorsons verksamhet i Danmark. Sigvald Tveit konstaterar att GG inte kunde inverka på psalmböcker i Danmark och Norge på grund av den dominerande ställningen som Thomas Kingos Graduale (1699) hade genom hela 1700-talet (detsamma gäller Sverige och Finland med riksgiltiga psalmböcker 1695 och 1701). Tveit betonar H. A. Brorsons betydelse för tidens icke autoriserade psalmböcker. Han lägger märke till GG-melodiernas ofta lite komplicerade form som delvis har fört till folkliga koralvarianter med en enklare form. Gertrud Bense presenterar "halliska" sånger i preussisk-litauiska psalmböcker fram till år 1991 och Dainora Pociūtė översättningar i inofficiella preussisk-litauiska

psalmböcker på 1800-talet. En motsvarande skrift av Måra Grudule behandlar lettiska översättningar till GG-sånger. Hon betonar också den herrnhutiska rörelsens starka ställning i Livland (med delar av nutida Estland).

Pietismen utbredde sig mycket tidigt också till Transsylvanien (Siebenbürgen) i nutida Rumänien. Liv Müller presenterar med intressanta not- och textexempel områdets tyskspråkiga ("sachsiska") psalmböcker från 1711 med starkt inflytande av GG. Hedwig T. Durnbaugh skriver om GG-sånger i psalmböcker från radikalpietistiska utvandrargrupper i Nordamerika. Talrika ursprungligen tyska sånger har där blivit översatta till engelska och varit i bruk bl a i olika "brödrakyrkor". Hermann Kurzke konstaterar att endast några få GG-sånger finns i katolska sångböcker, närmast då efter det tilltagande ekumeniska intresset från 1938. Enligt honom har den katolska världen varit etiskt mer liberal och öppnare för levnadsglädje än A. H. Francke med sitt skratförbud och sin överdrivna fruktan för köttslig lust. Hos tyska baptister finns främst de GG-sånger som blivit mest bekanta i evangeliska psalmböcker. Så har pietistiska betoningar ofta blivit främmande även för baptister. Heinrich Riehm bevisar att GG-sånger försvarade en påtaglig ställning ännu i tyska lokala bilagor till *Evangelisches Kirchengesangbuch* (EKG, 1950). I den nutida *Evangelisches Gesangbuch* (EG) ingår en närmast kanonisk grupp sånger, bl a "Jesus ist kommen" (Allendorf), "Dir, dir, o Höchster, will ich singen" (Crassellius), "Lobe den Herren, o meine Seele" (Herrnschmidt) och "Ich bin getauft auf deinen Namen" (Rambach).

Utgåvan *Singt dem Herrn nah und fern* kommer förmodligen att ge hymnologer i de nordiska länderna en stark impuls att fortsätta undersökningarna av GG:s inverkan, därtill också i Lettland och i Estland. Steffen Arndals skrifter och Suvi-Päivi Koskis uppsats i denna tidskrift är en utmärkt början till detta arbete, som kan fortsättas t ex med att undersöka svenska *Mose och Lamsens visor* och *Sions Sångers*, finska *Sionin Wirret* (1790) och *Hallulisten Sielujen Hengelliset Laulut* (1790) med talrika kompletterande

skillingtryck från 1700- och 1800-talen. Deras inverkan fortsätter ännu i dag, inte minst med de melodier som har utformats i väckelserörelsernas muntliga tradition.

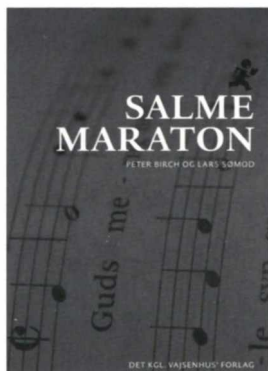
ERKKI TUPPURAINEN

erkki.tuppurainen@fimnet.fi

Adresse: *Retkeilijäntie 14 C 1, FI-70200 Kuopio*

Anmeldelse
af Marianne Christiansen

Salmemara- thon

*Peter Birch og Lars Sømød: Salmemaraton
Det Kgl. Vajsenhus' Forlag. København 2008.*

Idéen

"Den, der arbejder sig ind i salmebogen, vil på samme tid møde den fineste samling af religiøs poesi og det mest koncentrerede udtryk for, hvad kristentro er." s. 7

Sådan hedder det i forordet til "Salmemaraton", forfattet af Peter Birch og Lars Sømød, henholdsvis sognepræst og organistassistent ved Vor Frelzers kirke på Christianshavn. Udgivelsen springer ud af et forløb af ugentlige aftensangsgudstjenester i Vor Frelzers kirke, som de to forfattere har afviklet i fællesskab. Idéen med et længerevarende forløb og med sportsudtrykket er naturligvis inspireret af de bibelmaraton-forløb, der i de senere år er blevet gennemført i mange sogne. Men helt grundlæggende findes tilskyndelsen til det lange forløb sikkert i trangen til at opleve salmebogen som en helhed, en komposition, der ikke kun ved sin rigdom af salmer, men også ved den måde, de er sat sammen på, "udgør den fineste samling af religiøs poesi og det mest koncentrerede udtryk for hvad kristendom er". En "sportslig" præstation a la "flest muligt salmer på kortest tid" ligger forfatterne fjern

Bogen består af forfatternes oplæg til de 32 "etaper", som gennemgangen af salmebogen er opdelt i. Indledningsvis gøres der rede for forfatternes egne erfaringer med form og liturgi i forbindelse med salmesangsgudstjenesterne og inspiration til læseren til selv at finde på andre former. Der er tale om en brugsbog i egentligste forstand: Det materiale, der har været i brug, gives videre enten til direkte overtagelse ved lignende brug, eller inspiration til andet brug, eller simpelthen til indvortes brug. Sproget er alment tilgængeligt, og bogen er sat med tanke på, at læseren/brugeren skal kunne lave egne notater i marginen. Etaperne er tilrettelagt, så det kan lade sig gøre at gennemføre forløbet fra september til maj.

Hovedtanken i den salmemaraton, som Peter Birch og Lars Sømød fremlægger, er en anskuelse af salmebogen som en katekismus, "en fremstilling af det væsentligste og nødvendige i den kristne børnelærdom" (s. 12). Der er altså et klart "pædagogisk" sigte, både når det gælder formidlingen af troslæren og i de afsnit, der kaster lys over kirkesangens og melodiernes historie. Salmerne betragtes i vid udstrækning som kateketiske tekster og bliver i nogen grad brugt til at illustrere troslæren, frem for at blive behandlet som selvstændige poetiske trosudsagn. Det er et åbenlyst valg, som forfatterne har truffet i tilrettelæggelsen af forløbet ud fra salmebogens hovedafsnit. Tematiseringen af afsnittene og deres forbindelse til trosbekendelse og troslære er strukturen, hvor ind i salmehenvisninger og

salmegennemgang føjes. At der kunne være mange andre måder at strukturere et salmemaratonforløb på og at salmer er langt mere end kateketiske tekster gør forfatterne klart både i indledning og gennemgang.

Den kateketiske form springer uden tvivl ud af "tidens" og i hvert fald dette konkrete sogns behov for oplysning og grundlæggende voksenundervisning i kristendom. Den salmemaraton-form, Birch og Sømod foreslår, er en mellemting mellem en studiekreds og en (musik)andagt. Derved giver formen også rum til "tidens" længsel efter spiritualitet, og såmænd også til den stadigt mere udtalte længsel efter simpelthen at synge sammen. Det er på den måde en kontekstuel bog. Kontekstualiteten præger den både i teksternes meget mundtlige form, aktuelle hints, og de mange henvisninger til Vor Frelzers kirkes særlige historie: Ingen vil kunne bebrejde forfatterne, at Grundtvig både som salmedigter, prædikant og forfatter indtager en førerplads i feltet.

Formen

Indledningsvis peges der på salmemaratons kvaliteter: "- der er her mulighed for:

- at vælge andre og fx mere krævende salmer end dem, der kan vælges i søndagens højmesse. I salmemaraton er det en del af sporten at vælge krævende salmer – både når det ælder tekst og melodi. Her er intet i vejen for at synge Kingos *Far verden, far vel* i originalversionen på 15 vers og med 11 fodnoter.
 - at komme rundt i nyt og gammelt og fx sætte tid af til at prøve samme salmetekst på forskellige melodier – fx *Nu fryde sig hver kristen mand* – og synge vekselssalmer
 - at udvide kendskabet til salmernes mangfoldighed og forskellighed
 - at fordybelsen i salmernes teologi sker med afsæt i det, der er salmernes form og udtryk: fællessangen
 - at arbejde tværfagligt: præst(-er), kor og organister" (s. 9)
- Birch og Sømod har i deres egen praksis valgt at lægge vægt på en liturgisk form for salmemaraton: Det foregår i kirken og indledes og afsluttes med præludium/introitus og postludium.

Der synges i alt kun fire salmer, som introduceres med hovedvægten lagt på "Oplæg om dagens emne" – de oplæg, som findes trykt i bogen, og som har både et kateketisk og et "prædikenagtigt" præg. Fadervor og velsignelse indgår også, og præsten er i ornat – en forstærkelse af gudstjenestepræget.

Hvis maratons mål er at omme hele salmebogen igennem, må denne form naturligvis kombineres med "hjemmearbejde". Det forudsættes at deltagerne har læst alle salmerne i det pågældende afsnit – en forstærkelse af studiekredspræget.

Sideløbende med indføringen i salmebogen gennemgås forskelligt melodistof fra koralbogen på baggrund af kronologisk melodihistorie - bla. med det formål at give sprog og begrebsapparat til at tale om melodier og - ganske pragmatisk - som redskaber for samarbejdet omkring melodivalg for præst og organist og andre, der skal vælge. Peter Birch har skrevet om teksterne, Lars Sømod om melodierne.

Selve løbet

Maratonløbet begynder i DDS nr. 1 og samspillet mellem den og Grundtvigs prædiken om lovsangen julemorgen 1823. Så er løbet godt i gang.

Oplæggene til hver etape er beregnet som en prædiken/andagt og kan evt. oplæses direkte. De er opbygget som en tematisering af salmebogsafsnittets overskrift ("Lovsange", "Guds omsorg", "Tidens fylde", "Jesu fødsel og helligtrekonger" osv.) ved hjælp af tros lære, bibelske og andre perspektiverende tekster, historiske oplysninger og citater fra de salmer, som denne maraton gang dækker. Det kateketiske præg kommer til udtryk derved, at der undervejs bliver oplyst om f.eks. evangeliernes tilblivelseshistorie, nadverteologi og forsoningslære, luthersk teologi i forhold til gerningsretfærdighed og "sola fide" osv. Ligeledes bliver der plads undervejs til præsentationer af bl.a. Sthens, Kingo, Brorsons og Ingemanns særlige bidrag til salmetraditionen (udover naturligvis Grundtvigs). Ind imellem følges forskellige ord og billeder fra salmerne et stykke vej ud i andre salmer, og indimellem tager en salme selv ordet og tonen og bliver udgangspunkt, og ikke kun illustration for udlægningen af temaet (f.eks. DDS 487 Nu fryde sig hver

kristen mand, DDS 614/615 Far verden, far vel, DDS 561 Jeg kender et land, DDS 674 Sov sødt, barnlille). Oplæggene gør ikke krav på at være udtømmende, men derimod igangsættende. De udpeger nogle spor og sammenhænge – inden for den kortfattede andagtsform. Indimellem kan de virke en anelse for kontekst-prægede, altså bestemt af, hvad der er konsensus for at mene i denne konkrete egn af folkekirken – , når det f.eks. hedder s. 123 ”Efter vækkelserne i 1800-taller er udtrykket ”de helliges samfund” nok et, der kan få det til at løbe koldt ned ad ryggen på mange mennesker, Det lugter langt væk af religiøs intolerance, ekskluderende selvretfærdighed, åndelig tvang”. Det er en karakteristisk af vækkelsernes betydning, som ikke alle kan nikke genkendende til, men som tydeligvis er kontekstuel bestemt efter den konkrete tilhørerskare. Men det kan jo så virke befordrende for, at den enkelte ”bruger” arbejder ligeså selvstændigt med tematikken, og ikke kun overtager den gennemførte maraton grydeklar.

Musikafsnittene er sat med andre typer som for at angive et andet præg. De er færre og bragt ind imellem de øvrige oplæg. De er præget af et fejende sprogligt overskud og en fejende flugt gennem kirkemusikhistorien og de kaster strejfflys og highlight over mange musikalske og salmehistoriske sammenhænge. Samtidig med at de er oplysende og styrkende for historiebevidstheden, sætter de fokus på den nutidige oplevelse af melodierne og sangens bevægelse som en enhed af poesi og musik.

Det går hurtigt – på godt og ondt – med de store linjer – og det skal det jo også i en maraton: ”Fra Freylinghausen til Etta Cameron går der en lige, musikalsk linje: Guds vej til menneskets hjerte går gennem fællessang, fælles puls og – især – fælles følelse af rørelse og glæde”(s. 110) – et flot vue. Men at ” med Grundtvig og hans skillingsviser var musikkens sociale ambitioner helt trådt til side til fordel for det store projekt: folkesangen, den folkelige sang, folkekirken, folkestyret – Kristenhedens mest fuldkomne menighed (Kristenhedens Syvstjerne)” (s. 139). Det er også flot, men næppe historisk helt dækkende og den nordiske menighed var nu selv ikke af Grundtvig anset som den mest fuldkomne menighed. Endnu ventedes der i ”Kristenhedens Syvstjerne” på den syvende menighed, som Grundtvig vil holde 10 mod 1 på,

skal komme i Indien. Det samme gælder oplysningen s. 140 om at ”Grundtvig mistede sit statslige præsteembede på (salmeteksten ”Den signede Dag” m.a.) i 1826”, - det var jo ham selv, der nedlagde sit embede i protest. Men hvor der handles der spildes – og de flotte og engagerede penselstrøg i musikhistorien giver tilhøreren/ læseren mange aha-oplevelser undervejs og kaster lys over vigtige og interessante ånds- og musikhistoriske sammenhænge.

For både de tekstlige og musikalske oplæg gælder det, at den mundtlige form er gældende med associationer og inddragelse af digterstemmer uden den skriftlige forms iver for noter og henvisninger. En del citater bringes uden angivelse, men der er en kort litteraturliste bag i bogen, hvor de fleste af de værker, som der undervejs henvises til er anført. Dette er en brugsbog og ikke en studiebog.

Målet

I afsnittet om Kristi opstandelse fortælles der om soldaten, der tilbagelagde de godt 42 km fra maraton til Athen for at bringe det glædelige budskab om sejr, og som satte sit liv til for det. Fortællingen sættes i forbindelse med det græske ord evangelium, sejrsmeldingen. ”Budbringerens korte, knappe form genfinder vi i den ortodokse kirkes påskehilsen ”Kristus er opstanden – sandelig han er opstanden” og fx også i 218.” (s. 83). På den måde udtrykkes den inderste mening i hele salmemaraton-idéen: At bringe evangeliet – råbet, sangen – videre. Bogen inspirerer og giver redskaber til at kaste sig ind i salme-løbet – og til at finde den form, der egner bedst i egen kontekst. Den er en styrkende opvarmning af inspiration, kloge formuleringer, smukke sammenhænge og klart fokus på det væsentligste.

Man mærker, at projektet i høj grad har været til indbyrdes glæde i samarbejdet mellem præst og organist, og at de gode erfaringer med forløbet sammen med den syngende forsamling har kaldt på at blive brugt af andre. Også på den måde er det en opmuntrende og inspirerende bog.

PS – efter skiing

PS. Det falder aldeles uden for anmeldelsen, men jeg har

lyst til at diskutere H.C. Andersens anvendelse i DDS 502 af udtrykket: "Jeg trædes skal af dødens hæl". Både i ovennævnte Salmemaraton og andre steder henvises der til 1. Mosebog 2. som baggrund for billedet

Men udtrykket Dødens hæl kan logisk set ikke stamme fra en fortolkning af 1. Mosebog, hvor det jo er kvindens afkom, der skal knuse slangen hoved, og slangen, der hugger hendes afkom i hælen. Medmindre kvindens afkom omtolkes til at være døden, så giver billedet ingen mening.

Hvis der skulle være et bibelsk belæg for det, måtte det snarere være Sl. 41,10 / Joh 13,18 "Den der spiser brødet med mig, har løftet hælen imod mig"). Imidlertid tror jeg, at det er mere sandsynligt, at udtrykket kommer ind i den romantiske digtning (også hos H. V. Kaalund ("Det gamle øg") og Holger Drachmann (Unge digte), som et udtryk, der spiller på middelalderens billeder af Dødedansen og af Knokkelmanden, der træder alt levende ned (Således også hos Helge Rode og Jeppe Aakjær.).

Dette var virkelig bare et nørdet PS.

MARIANNE CHRISTIANSEN

mch@km.dk

Adresse: Asylgade 22, 7700 Thisted.

Anmeldelse
af Birgitte Ebert

Kærlighedens højsang

Hasseris kirkes Trio & Vokalgruppe: 12 satser til gudstjenester og kirkelige handlinger. Udgivet 2008 (står ikke på cd'en, men fremgår af udgiveren Forlaget Melodias hjemmeside)

Organist ved Hasseris Kirke gennem 22 år Mogens Jensen står som hovedmand bag flere CD'udgivelser med rytmisk kirkemusik. Siden 2006 er han blevet suppleret af to fastansatte jazz-musikere Jakob Mygind på saxofon og Ole Bech på guitar. Mogens Jensen selv spiller keyboard og trækharmonika. Vokalgruppen består af Hasseris Kirkes 5-mands kirkekor, hvoraf flere har sunget i Hasseris i mange år. Der må tydeligvis være stor opbakning fra menighedsrådet ved Hasseris Kirke, siden man lægger løn til en kirkemusik af denne art. Det betyder, at der er lydhørhed for det i området, og man synes, man får valuta for pengene.

CD'en hedder *Kærlighedens lovsang* opkaldt efter dens første skæring, eller måske bredere opkaldt efter 1. Kor., 13. Den består af 12 sange, som Mogens Jensen selv kalder dem, alle med musik af Mogens Jensen. Teksterne er skrevet af prøvede navne som Lars Busk Sørensen (2), Hans Anker Jørgensen (2), Johannes Møllehave (1) og Svein Ellingsen (1). Mogens Jensen har selv skrevet tekst til 4, og sognepræst og forfatter Jørgen Børghlum Larsen, tidligere Hasseris, nu Fredens Kirke i Svendborg, har skrevet 2 af teksterne.

Mogens Jensen fortæller selv i et interview til Nordjyske, at han som konservatorieuddannet organist satte sig selv i musikalsk colibat i 3 år for at lære at lytte til popmusik og musik fra programmet Giro 413. Her opdagede han, at hans musikalske horisont var for snæver, og han fandt ud af, at hvis han ikke skulle have fornemmelsen af, at han var ansat på et museum, måtte han lægge kirkemusikstilen om. Den kontakt, han ønskede med menigheden, kunne han ikke få bag i orglet værker og med gamle komponister som Bach og Buxtehude.

Groft set er der vel to opfattelser af kirkemusik:

Den ene er, at der kun en sand kirkemusikstil, og det er f.eks. den Laubske, gospel, rytmisk eller ny kompositionsmusik. Organisterne blandt repræsentanter for denne opfattelse går ind for at opdrage menigheden til at lære at sætte pris på den sande musik, tilhørere med denne opfattelse søger i kirke, hvor de får deres musiksmag tilgodeset.

Den anden opfattelse af kirkemusik, er at ethvert menneske har en egen kirkemusik, som passer til den enkeltes kirkesyn. Det kan udfordres og ændres gennem årene, men rummer ikke al musik. Der er dog tolerance overfor, at sidemanden kan have det samme forhold til en hel anden type musik. Der er således ikke tale om opdrage til en bedre smag, og som kirkegænger tager man det, som det kommer, efter lokale forhold.

Hvor jeg vil hen med det, er at selvom *Kærlighedens højsang* ikke rummer musik, jeg kan tage til hjerte som kirkemusik, kan jeg forstå, at denne musik kan gøre indtryk og få mennesker til at føle sig hjemme. Alle sange er fint udført, instrumentalisterne spiller storartet, sangerne klinger rigtig godt sammen og klarer sig aldrig mindre end godt som solister.

CD'en har et medfølgende nodehæfte, hvor det er muligt at finde sangene som satser med sangstemme og becifring, nogle af dem i to versioner med fuldt korpartitur.

Som et forord til nodehæftet har hver sang fået et par linjer med på vejen. De afslører et meget personligt-følsomt forhold til teksterne i hver enkelt sang ud fra et synspunkt om, hvad der bedst formidler disse tekster, som jeg ikke deler. At vi f.eks. skal se Johannes Møllehaves "på en gangs livsprøvede og samtidig livssprudlende øjne for os", når vi læser hans salme *Adventstid, decemberkåbe* følger intet til digtet.

Det gennemgående tonesprog er, hvad vi organister kalder kirkepop, uden knaster, men også uden bid. Det træder ingen over tærne, men det lader også til at være Mogens Jensens syntese af sine års lytten til popmusik og Giro 413.

På plussiden tæller den rene rock-sang: *Altting foldes ud* med tekst af Lars Busk Sørensen. Den norske guitarist Bjørn Eidsvåg, som bl.a. har optrådt med Povl Dissing i mange danske kirker, har for længst lært os, at den elektriske guitar er fuldt ud plausibel som kirkeligt instrument.

På minussiden fungerer den ubekymrede stemning i musikken til *Jeg vågnede glad* med tekst af Hans Anker Jørgensen knapt så godt til vers

2 og 3: *Jeg vågnede bange* og *Jeg vågnede skamfuld*.

Den norske hardangerfele-melodi til Svein Ellingsen *Mørket omkring os* er en sjov ide, Sven Ellingsen er nordmand og opfatter måske Guds engle som en slags norske fårehyrder osv., men den passer alligevel ikke særligt godt til sangens tekst.

Johannes Møllehave er nok så god af sig, at han finder sig i at få sine tekster vredet. På denne CD er der skåret to væsentlige vers, vers 3 og 4, af hans *Adventstid i decemberkåbe* (på cd'en kaldt *Adventstid, decemberkåbe* af ikke indlysende årsager), som derfor mister sin karskhed og bliver mere from end sit udgangspunkt. Melodien forsøger sig med tonal frihed, men står lidt for uklar til rigtigt at karakterisere teksten. Her kommer den fulde tekst:

"Adventstid i decemberkåbe

at leve er altid at vente og håbe.

Håbet gør os forventningsspændte,

at leve er altid at håbe og vente.

Advent betyder gudsrigets komme,
så ventetiden er ikke omme.

Endnu er her mørke, endnu må vi sige
ske din vilje, komme dit rige.

Endnu må vi vente, endnu må vi længes,
men lyset skal komme og mørket fortrænges.
Guds rige skal komme, men risikoen
er altid at miste håbet og troen.

For livet består i at håbe og vente
som børn, der mod jul er forventningsspændte.
Ingen forskel på vantro og fromme,
alle må vente på gudsrigets komme.

Guds søn har besøgt os, og lige siden
har mennesket levet i adventstiden.
Lyset skal komme, og mørket skal vige,
ske din vilje, komme dit rige!"

Musikken på denne CD er dygtigt udført, men afspejler ikke, at kærligheden i *Kærlighedens højsang* indeholder et dybt alvorligt ”du skal”, at syndernes forladelse vender alt på hovedet, og Gudsforholdet er så afgørende mere end en varm fornemmelse indeni. Denne CD’s musikere kunne gøre det; de kunne vække besindelsen hos den enkelte, så det at være kristen var at være vågent til stede i verden.

BIRGITTE EBERT

beb@km.dk

Anmeldelse
af **Jørgen Kjærgaard**

Søndag - salmer og åndelige sange

*Johannes L. Bundgaard: Søndag – salmer og åndelige sange
Forlaget Mimer, Bredsten 2008. ISBN 87-89241-15-0. Pris 85 kr.*

Gennem årene har sognepræst Johannes Lund Bundgaard, Lyng-Vester Broby ved Sorø, offentliggjort salmer og sange i diverse tidsskrifter og blade. Nu har han samlet et udvalg til antologien SØNDAG – salmer og åndelige sange. Udgivelsen rummer 52 tekster, inddelt brugsmæssigt under flg. afsnit: Søndag, Lovsange, Kirkeårets højtider, Dåb og Nadver, Katekismus, Bryllup, Bibelhistoriske sange, Årstid, Morgen og Aften. De er dermed tiltænkt kirke- og menighedsbrug i bredeste forstand, såvel i gudstjenester, undervisning og kirkelivet i al almindelighed.

Her er både oversættelser, gendigtning og egne salmer og sange. Væsentlige er en række gendigtninger af Luthersalmer og salmer af Petter Dass, fordi de peger i retning af en sanglig fastholdelse af det kateketiske element. De vil således kunne anvendes i tematiske gudstjenester, hvor liturgien danner ramme om temaer fra f.eks. Katekismen.

Ligeledes værd at bemærke er en ny bryllupssalme, samt sange til Sankt Hans og Kyndelmisse. Udgivelsen peger dermed frem mod den større variation af tematiske gudstjenester og musikandagter, som bryder frem i disse år.

Alle tekster er sangbare, og forsynede enten med henvisning til eksisterende melodier fra hhv. koralbog og melodibogen til Højskolesangbogen, og afslutningsvis er aftrykt 7 nye melodier, komponeret af hhv. Morten Nyord og Max Sydendal.

JØRGEN KJÆRGAARD
jkr@km.dk

Anmeldelse
af Ove Paulsen

Sprækker i virkeligheden

SPRÆKKER I VIRKELIGHEDEN - *Salmer til de ni læsninger*

Lisbeth Smedegaard Andersen

Bibelselskabets Forlag · Det Kgl. Vajsenhus' Forlag 2008. 32 sider. DKK 119,95

Den allerede mangeårige interesse for det oprindelig anglikanske fænomen *de ni læsninger* har afstedkommet denne lille bog af salmedigteren Lisbeth Smedegaard Andersen. Det er en fint gennearbejdet og meget smukt udført lille sag, der starter med en omhyggelig redegørelse i forordet, hvor læseren til indledning føres fra den nuværende forms begyndelse i Cambridge 24. december 1918 til skriftets egne intentioner i forhold til den tradition, der allerede er udviklet i Danmark og er blevet et adventsfænomen.

Salmerne er digtet som det forfatteren selv kalder *reflekterende svar på den forkyndelse, der lyder i teksterne*, og er derfor noget nyt i forhold til hidtidig praksis, hvor *der synges en salme eller en korsats mellem de enkelte læsninger. Disse salmer har som regel været kendte salmer, der handler om det samme som teksten*. Digtene har karakter af salmer, det første og det sidste kaldes direkte *fællessalme* og fungerer som prolog og epilog, af vekselsang (efter 5. læsning), og af korsats (efter 3. og 9. læsning). Ib Nørholm har komponeret melodier til de to, der kaldes fællesalmer. Arne Haugen Sørensen har illustreret salmerne efter 2. og 6. læsning.

Digtene møder læseren på én gang i høj poesi og med befriende jordnærhed, deres teologiske og filosofiske indhold fører os godt og grundigt rundt i planteriget, dyreriget og mineralriget, i det nære og det fjerne, men alt holdes sikkert på plads af en gennemført vekselvirkning mellem lys og mørke og en klar gennemførelse af eskatologiens to tidsbegreber, det ene, den løbende tid, der skildres som årets tilbagevendende kredsløb, det andet som det Paul Seidelin kaldte *det kryds, Gud har sat i kalenderen*. En del af digtene indeholder bevidste gentagelser af kendte ord fra gamle salmer, markeret i teksten med kursivering. *Hjerte, løft din glædes vinger* (til læsning 3 = DDS02 114), *evighedsperlen i tidernes strøm* (til læsning 5 = DDS02 561), *min sol, min lyst, min glæde, hjertens ven* (til læsning 7 = DDS02 126), *kongerne på rad* (til læsning 9 = DDS02 15) og *løft din glædes vinger* igen i epilogsalmen.

Der eksperimenteres bevidst med sproget. Hvad kan der siges i en salme? Det er i hvert fald ikke almindeligt at støde på fremmedord

som *lanterna magica* og *skyline*, og jeg tror, det er første gang en salme om Kristi fødsel fortæller mig, at *Josef ombandt vor Herres navlesnor*. Interessant er det også, at syndefaldsversene handler om, at de to mennesker herefter er overladt til hinanden og til at have omsorg for hinanden.

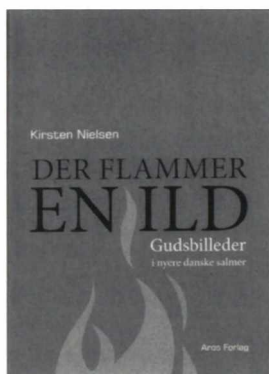
Den intention, at disse vers skal være *reflekterende svar på den forkyndelse, der lyder i teksterne* er værd at se nærmere på. Det betyder at digtene er skabt efter folkekirkens moderne opfattelse af salmernes liturgiske rolle: de er menighedssvar på det Guds Ord, der forkyndes i gudstjenesten. Det var de nu aldeles ikke fra begyndelsen. Da salmerne med den reformatoriske bevægelse invaderede den klassiske messeliturgi, erstattede de sungne led, som ikke var svar på noget Guds Ord, men menneskers uopfordrede henvendelse til Gud i anrøbelse, bøn, lovprisning, bekendelse. I den klassiske liturgi var det ikke Gud tilmålt at komme til orde lige med det samme. Han måtte først påhøre mindst fire menneskelige henvendelser i forskellige tonelejer. Efter reformationen var de tre af dem blevet salmer, og de tre salmer var det første, man hørte af gudstjenesten: Introitus, Kyrie og Gloria. Mennesket først. Efter kollekten kunne Gud så få lov at lade sin røst høre gennem Paulus' spruttende pen, for igen at blive afløst af et par menneskebårne enheder, som i reformationens Danmark var blevet til salmer: Halleluja, Sekvens, før vejen var banet for Guds tungere indlæg, evangelium og nadver.

Den anglikanske kirke, hvis liturgi er ikke så lidt mere klassisk end folkekirkens, har naturligt affødt det roderi af fællessalmer mere eller mindre tematiske i forhold til de ni bibellæsninger, som det lille skrift gør op med. Det er et intelligent arbejde, der passer på ikke at tematisere for hårdt, blandt andet gennem den reflekterende distance, men produktet synes at blive et system af menighedssvar på forkyndelsen i bibelordene, meget svarende til højmessens nuværende form, hvilket måske i grunden er en skam, fordi vi i dette fremmedlegeme havde et sted, hvor tingene endnu opførte sig tosse og uordentligt, mindre systematisk og mere spontant, end vi nu er vant til søndag formiddag.

Ikke desto mindre vil jeg varmt anbefale denne lille indholdsrige letvægter, om ikke andet så som en udmærket lille andagtsbog med bibeltekster og læsesalmer til adventstiden. Hvad angår skriftets liturgiske fremtid, er det interessant, at epilogsalmen begynder *Nu kimer julens klokker*, hvad der åbner muligheden for, at de ni læsninger også i dansk sammenhæng kan blive knyttet til juleaftensdag.

Anmeldelse
af Ove Paulsen

Der flammer en ild

Kirsten Nielsen: *Der flammer en ild.*
Gudsbilleder i nyere danske salmer.
Aros Forlag, Århus 2007. 304 sider, DKK 299.-

Kirsten Nielsens banebrydende arbejde har allerede to år på bagen. Det samme har det foredrag af samme navn, som kan læses i Hymnologi nr. 1/2009, bearbejdet til en artikel. Artiklen giver på sine kun 8 sider et forbilledligt overblik over argumentationen, men bogens grundighed og mange eksempler er sagen for den, der søger dybde og bredde i det nye apparat til bestemmelse af nye salmers Gudsbilleder.

Læseren føres ind i det dynamiske forhold mellem salmedigter, salme og salmebruger ved hjælp af begrebet intertekstualitet. I den sammenhæng vil interteksten typisk være ny- og gammeltestamentlige billeder og sammenhænge, som digteren ved "markører" i sin tekst, dvs. kortfattede henvisninger, vender modtagerens blik imod. Derved opstår kommunikationen mellem digter og bruger, mellem afsender og modtager, og versene får liv af modtagerens brug. Og brugeren kan være den der synger salmen, indstillet på at deltage i en fælles handling, gudstjeneste, dåb, bryllup, begravelse, og dermed rimelig tolerant over for salmen, eller den der i sit lønkammer selv har udvalgt salmen til at læse i sin aktuelle situation.

Det ændrer intet ved, at salmen ofte har fast form for sin bruger, især i melodien, hvis betydning vanskeligt kan overvurderes, men også i den næsten rituelle tekst, der kun en gang imellem pga. pludselig aktualisering af dele af digtet, kan ændre betydning for brugeren.

Salmerne er altså rituelle med deres melodi og deres tekst. En parallelitet findes i Fadervor, hvor 1992-bibeloversættelsen fordrev "vorde" og "thi" og gav "blive" og "for" indpas. Det volder stadig problemer for både læg og lær. Kirsten Nielsen henter titlen fra Lotte Thyrring Andersens bog om Jørgen Gustava Brandts digtning. Bogens titel er "Gentagelsens poesi". Det udtryk antager Kirsten Nielsen som karakteristisk for salmebogen. Det vil sige, at det handler om salmer som gentagelse og genvindelse af det tabte. Lotte Thyrring Andersen udtrykker det sådan: "Gentage betyder med andre ord repetition og tidsbunden gen-tagelse af det tabte".

Om bogens hovedafsnit kun dette.

Familie- og naturbilleder (Gudsbilleder) i Bibelen. Her indsamles motiver og billeder fra forfatterens eget videnskabelige univers, inddelt i afsnittene Familien som kilde til gudsbilleder i Bibelen, Gud som person, Naturen som kilde til gudsbilleder i Bibelen: Lys og mørke, De fire elementer: Ild, vand, luft og jord, Dyreverdenen og Træet. Selv med et begrænset kendskab til bibeltekst sætter disse tanker fart i dannelsen af tanker og billeder.

Familie- og naturbilleder (Gudsbilleder) i de nye salmer i Den Danske Salmebog 2002.

Her følges minutøst salmebogens inddeling, og der tages stilling til salmerne efter tur. Læseren forbløffes gang på gang over, hvor meget der kan findes ved hjælp af en analyse af så høj kvalitet. Salmeudlæggerne er her, som senere, formidable. Måske kunne Kirsten Nielsen have haft fordel af at kende Bernice Sundkvists indvendinger mod Johannes Johansens gengivelse af Carl David af Wirséns ”En vänlig grönskas rika dräkt” i Hymnologi nr. 3/2007. Men heller ikke det omvendte kan udelukkes, for Kirsten Nielsens fremragende analyse giver et langt mere positivt billede af ”Det dufter lysegrønt af græs”, end andre analyser, jeg kender, min egen inklusive, simpelthen fordi hun finder det hele.

I dette afsnit sammenlignes de bibelske billeder i de moderne salmer med de dogmatiske billeder af Gud, som salmebogens inddeling hviler på. Resultatet er overraskende positivt.

Familie- og naturbilleder (Gudsbilleder) i de nye salmer uden for Den Danske Salmebog 2002.

Dette afsnit hviler på både korrespondance og samtaler med fem udvalgte moderne salmedigtere, Lisbeth Smedegaard Andersen, Holger Lissner, Lars Busk Sørensen, Vibeke Gundelach og Simon Grotrian. Familie- og naturbillederne af Gud testes på disse nye digtere og fremdrages under en analyse, hvis kvalitet der sjældent er set mage til i hymnologiske sammenhænge. Læseren bliver klar over, at selvom det måske er skjult for den umiddelbare iagttagelse, findes disse billeder, og de anvendte markører lader sig finde, så digtet kan

blive levende og vedkommende, ja, en salme.

For at gøre klart, hvad jeg taler om, vil jeg tillade mig at bringe en gengivelse af Kirsten Nielsens kommentar til Simon Grotrians *Jammerdalen bugter sig* fra samlingen *Jordens salt og verdens lys* (2006). Kommentaren indgår i let forkortet form i Kirsten Nielsens ovenfor anførte artikel.

”Jammerdalen bugter sig
fra hæl til tinding
jeg må finde trøst i dig
min Faderbinding
fuglesværme samles nu på Himlens bred
Kristus lå på æg af lutter kærlighed
hør min klare stemme
jeg vil også være hjemme.

Kærligheden, som vi fik
i bæreposer
snitter selv en Judasstrikk
til røde roser
vi vil stige op og blive verdens lys
skallen vil vi smide med et Jonasnys
da blir livets gerning
den forniklede guldterning.

Digtet vil naturligvis kunne læses, uden at man inddrager Bibelen; men det får større betydningsfylde, hvis man bruger Bibelen og kristen tradition som intertekst. At livet som helhed, fra isse til fod, her ”fra hæl til tinding”, er en jammerdal, svarer til megen klassisk, kristen forkyndelse. Livet i denne verden er fuldt af jammer, vi er på en pilgrimsrejse, hvis egentlige mål er Guds himmel. Sådan er det fx i Hans Christian (!) Sthens salme *O, Jesus livsens Herre*, DDS 499, hvor det i vers 5 hedder:

O, for din død alene
bønhør mig nådelig!
Alt ved dit ord det rene

jeg altid trøster mig;
når jeg skal heden fare
fra denne jammerdal,
min sjæl vil du bevare
udi din Himmel-sal!

Set i det perspektiv er jammerdalen noget foreløbigt, som skal afløses af livet hos Gud. Trøsten og tilliden knytter sig til Gud, som vil føre mennesket frelst gennem denne verden. Også Simon Grotrian viser stor tillid til Gud. Udtrykket "min Faderbinding" bruges positivt som udtryk for tillid, og parallelt med denne tillidserklæring til Gud følger skildringen af fuglesværmen på Himlens bred. I nærorientalsk tradition bruges fugle undertiden som dødsmarkører; men i Det Nye Testamente har vi et Kristusbillede, hvor Kristus er skildret som hønen, der ville samle kyllingerne, men de ville ikke, Matt 23,37. Hvis vi bruger denne tekst som intertekst, så må vi sige, at Simon Grotrian vender billedet til det, der positivt går forud: hønen, der af kærlighed udruger sine unger. Og der, hos hønen, vil han selv gerne være.

Over for hønenes moderkærlighed står så den kærlighed, man kan købe sig til: kærlighed i bæreposer. Typisk for Simon Grotrian bruges et ord fra hverdagen, bæreposen, sammen med et af de mere abstrakte og traditionsrige ord. En sådan kærlighed fører dog ikke liv, men død med sig, nemlig døden som en Judasstrik (jf. at Judas gik hen og hængte sig efter at have forrådt Jesus). I modsætning hertil vil menigheden (i første vers er det et "jeg", nu i andet vers et "vi") blive verdens lys. Hvad Bjergprædikenen proklamerer, det skal ske nu.

For at blive verdens lys må vi, der synger salmen, gennem et Jonasnys. Jonas er den gammeltestamentlige profet, der på Guds befaling blev slugt af en hvalfisk og på den måde blev reddet fra druknedøden. I Det Nye Testamente genbruges Jonas-motivet som et Kristustegn: "For som Jonas var i bugen på havdyret i tre dage og tre nætter, sådan skal Menneskesønnen være i jordens skød i tre dage og tre nætter", Matt 12,40. Jonastegnet er dermed opstandelsens

tegn. Derfor kan vi smide "skallen", dvs. vores ydre skal, formentlig set som en æggeskal (jf. billedet af Kristus, som lå på æg). Gennem opstandelsen "bliver livets gerning den forniklede guldterning". Udtrykket stammer ikke fra Bibelen, men min association er salmen, *Morgenstund har guld i mund*, DDS 752, hvor det hedder i sidste vers:

Sol opstår,
og sol nedgår,
når den har gjort sin gerning;
Gud give os at skinne så,
som himmellys, skønt af de små!
Da randt for os guldterning.

Forniklingen uden om guldet giver indtryk af, at det indre er mere værdifuldt end det ydre (jf. igen brugen af skallen som metafor ovenfor)." (*Der brænder en ild*, side 267-69).

Her var virkelig en tekst, der kunne få selv de bedste til at give op, men Kirsten Nielsen vover og gennemfører en analyse, og får, som man kan se, en masse ud af det. Der er virkelig tændt et håb for, at Simon Grotrians salmer vil blive vel indsunget i fremtiden. Hemmeligheden er, som sagt, begrebet intertekst, som vi så i citatet, ligesom der blev talt om markørerne som tændsatser til at forbinde salme og salmebruger gennem interteksten.

Dette er bogen for den, der foretrækker en førsteklases indførelse i den nye salmedigtning.

Salmernes rolle i gudstjenesten beskrives i bogens forord, som "at give mund og mæle til den levende menigheds *aktuelle svar* på Guds tiltale" (Det er et citat af Jens Lyster fra hans artikel "Hvad er en salme?" i Haderslev Stiftsbog 1991, side 30-48.)

Nu handler dette jo om moderne liturgiske forhold i folkekirken, og om moderne digtere, der skriver salmer med netop dette for øje. Og dermed passer Jens Lysters beskrivelse også fint.

Men bare den omstændighed, at indgangssalmen ikke er et svar på noget, er nok til at vi alligevel har udsigten til svundne tider for øje i vores vurdering af disse ting. For da salmerne med reformationen brød ind og overtog de sungne latinske (og græske!) led i messens Ordinarium og Proprium, fik de en helt anden rolle som bærere af menighedens bøn, klage, lovprisning eller bekendelse. Og det uden at menigheden havde lyttet til et eneste Guds ord, før den blev afbrudt af brevlæsningens snørklede tale, som synes at have været på nippet til at blive revet med af menighedens fortsatte enetale til Gud gennem Halleluja og Sekvens. Først det Gloriavers, man sang efter prædiken, og de lutherske salmer under nadverens uddeling fik klart form af menighedsreplik, for under evangelium og nadver taler Gud med stor vægt. Men altså nede i den sidste ende af gudstjenesten.

Christian Vs reformer sidst i 1600-tallet vendte Halleluja til epistelsalme og altså svar på epistelen, og den tidligere aldeles utematiske udgangssalme skulle nu "komme overens med" evangeliet, altså yderligere to svar på bibelordene. Måske blev messeindledningen reddet, da Introitus opløstes i præludium og indgangsbøn, hvorved heller ikke Kyrie og Gloria blev svar på noget, end ikke da de omsider genopstod af 1800-tallets ødelæggelsers vederstyggelighed smeltet sammen til en indgangssalme. Det allerførste af højmessens har vi altså endnu reddet og endnu har menigheden taleret før Gud buldrer løs i alle tre skikkelser og ordner paragrafferne for sin faldne menneskehed.

Og så på den anden side kan det nuværende system godt se ud som om salmerne er, om ikke menighedens, så dog i hvert fald prædikantens blåstempling af Guds replikker gennem Bibelens skrifter. Og på den måde en logisk forlængelse af prædiken selv. Når det kan se så forskelligt ud skyldes det givetvis den moderne liturgis prosaiske strenghed, og dermed alliance med prædiken, fuld som den er af teologisk teori.

Dette er ikke et rum for en menighed, der kommer, ikke af teologiske grunde, men af sociale (især til handlingerne) og personlige. Den menighed ville have det bedre i en mere dynamisk form, sådan som

den gamle form var, men naturligvis ikke som en efterligning af den. Spørgsmålet er, hvor meget bevidstheden omkring markører og intertekst kan vokse og sætte liv i kludene mellem menighed og salmer og efterhånden mellem menighed og gudstjeneste. Denne bog kunne være en lille begyndelse på noget stort.

OVE PAULSEN

paulsenove@gmail.com

Savner du et eller flere numre af Hymnologi?

Gamle numre af HYMNOLOGI - Nordisk tidsskrift sælges enkeltvis for DKK 20.- + forsendelse.
En hel årgang sælges for DKK 100.- (inkl. forsendelse)

Send bestillingen til:

TPC - Teologisk Pædagogisk Center

Kirkeallé 2,

DK-6240 Løgumkloster

Tlf. (+45) 74 74 32 13.

E-mail: tpc@km.dk (Skriv venligst 'bestilling af Hymnologi' i emnefeltet).

Bag tidsskriftet

Redaktørens referencegruppe

Lektor, dr. phil. Steffen Arndal (litteratur)	Campusvej 55, DK-5230 Odense M.	(+45) 65 50 32 18	arndal@litcul.sdu.dk
Provst, adj. professor ph.d. Peter Balslev-Clausen (KU)	Ahlmanns Allé 14, DK-2900 Hellerup	(+45) 39 62 79 27	pbc@teol.ku.dk
Rektor Ole Brinth (musik)	Lysestøbervej 7, DK-6070 Christiansfeld	(+45) 40 42 82 79	jorb@km.dk
Domorganist Birgitte Ebert (musik)	Hømvej 4, Høm, DK-6760 Ribe	(+45) 75 42 06 19	beb@km.dk
Rektor Eberhard Harbsmeier (sekretariat)	Kirkeallé 2, DK-6240 Løgumkloster	(+45) 74 74 55 99	ebh@km.dk
Lektor, stiftskonsulent Jørgen Kjærgaard (teologi)	Vestervig Kirkemusikskole Skindbjerg Høje 1, DK-7770 Vestervig	(+45) 97 94 16 85	jkj@km.dk
Dr. theol. h. c. Jens Lyster (teologi)	Drosselvænget 8, DK-6310 Broager	(+45) 35 11 41 07	jenslyster@gmail.com
Professor em., dr. theol. Kirsten Nielsen (AU)	Vågøgade 5, DK-8200 Århus N.	(+45) 89 42 22 53	kn@teol.au.dk KirstenN@post.tele.dk
Docent, fil. dr. Inger Selander (litteratur)	Runslingan 18 B, SE-224 77 Lund	(+46) 46-151729	inger.selander@litt.lu.se

Nordisk referencegruppe

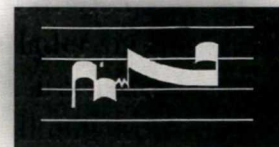
MuL, teol. dr. Anna Maria Böckerman (FI)	Norra Heikelvägen 21 B, FI-027 00 Grankulla	(+358) 41 501 6016	abockerm@abo.fi
Teol. dr. Anna Jönsson Evertsson (SE)	Floravägen 31, SE-291 43 Kristianstad	(+46) 044-76967	Anna.Evertsson@tele2.se
Fagkonsulent, koncertorganist David Scott Hamnes (NO)	Liturgisk senter, Erkebispgården, NO-7013 Trondheim	(+47) 91 33 30 608	david.scott.hamnes@kirken.no
Professor, teol. dr. Einar Sigurbjörnsson (IS)	Nestaberg 8, IS-111 Reykjavik	(+354) 45 68 211	eisig@hi.is
Professor em., mus. dr. Erkki Tuppurainen (FI)	Retkeilijäntie 14 C 1, FI-702 00 Kuopio	(+358) 40 529 1370	erkki.tuppurainen@fimnet.fi

Salmehistorisk Selskabs bestyrelse

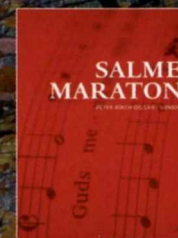
Lektor, dr. phil. Steffen Arndal	Campusvej 55, DK-5230 Odense M.	(+45) 65 50 32 18	arndal@litcul.sdu.dk
Provst, adj. professor, ph. d. Peter Balslev-Clausen, fmd.	Ahlmanns Allé 14, DK-2900 Hellerup	(+45) 39 62 79 27	pbc@teol.ku.dk
Rektor Eberhard Harbsmeier, Hymnologis sekretariat	Kirkeallé 2, DK-6240 Løgumkloster	(+45) 74 74 55 99	ebh@km.dk
Lektor, afdelingsleder Carsten Selch Jensen	Afdeling for Kirkehistorie, Københavns Universitet, Hækkehusvej 2, DK-5250 Odense SV.	(+45) 35 32 37 81	csj@teol.ku.dk
Forretningsfører, merkonom Vagner Lund	Caroline Amalievej 27, DK-2800 Lyngby	(+45) 45 88 48 65	vlu@teol.ku.dk
Dr. theol. h.c. Jens Lyster, næstformand	Drosselvænget 8, DK-6310 Broager	(+45) 35 11 41 07	jenslyster@gmail.com
Pastor em., cand. theol. Ove Paulsen, redaktør af Hym- nologi.	Hoffmannsvej 20, 3. tv. DK-8220 Brabrand	(+45) 26 21 19 43	paulsenove@gmail.com
Professor em., teol. dr. & fil. dr. Sven-Åke Selander, fmd. for NORDHYMN	Västra Häggviksvägen 17, SE-236 32 Höllviken	(+46) 40 453577	sven-ake.selander@teol.lu.se

Indholdet

i dette nummer

<i>Nordhymns bestyrelse</i>	141
<i>Hymnologisk dag</i>	143
<i>Jens Lyster: Sveriges mindste salmebog og et missing link og efterliv</i>	144
<i>Gunver Birgitte Nielsen: En salme af B. S. Ingemann</i>	160
<i>RECENSION af Erkki Tuupurainen: Singt dem Herrn nah und fern</i>	166
<i>ANMELDELSE af Marianne Christiansen: Salmemarathon</i>	170
<i>ANMELDELSE af Birgitte Ebert: Kærlighedens højsang</i>	174
<i>ANMELDELSE af Jørgen Kjærgaard: Søndag - salmer og åndelige sange</i>	177
<i>ANMELDELSE af Ove Paulsen: Sprækker i virkeligheden</i>	178
<i>ANMELDELSE af Ove Paulsen: Der flammer en ild</i>	180
<i>Bag tidsskriftet</i>	187

DEADLINE FOR NÆSTE NUMMER:
1. MARTS 2010